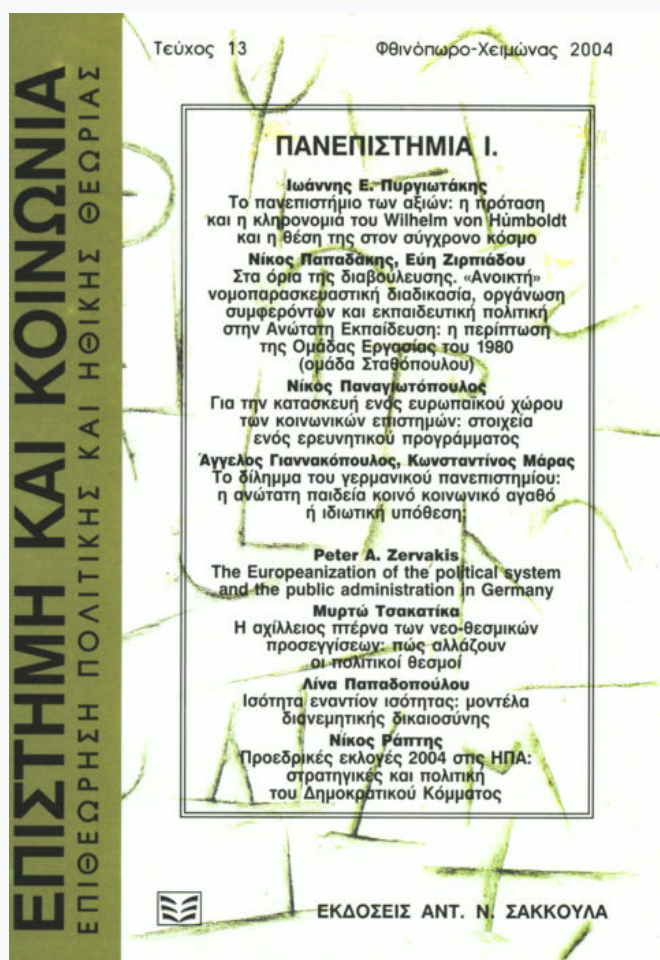

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 13 (2004)

Πανεπιστήμια Ι

Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί

Μυρτώ Τσακατίκα

doi: [10.12681/sas.580](https://doi.org/10.12681/sas.580)

Copyright © 2015, Μυρτώ Τσακατίκα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσακατίκα Μ. (2015). Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 13, 135–166. <https://doi.org/10.12681/sas.580>

Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί

Μυρτώ Τσακατίκα*

Η επισημάνση της αυτόνομης επίδρασης των θεσμών στην ατομική συμπεριφορά και, μέσω αυτής, στις εκβάσεις των πολιτικών διαδικασιών είναι η κοινή αρχή στην οποία συναντώνται η ορθολογική, η κοινωνιολογική και η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση. Τις διαφοροποιούν το εύρος των κανόνων και πρακτικών που συμπεριλαμβάνουν στην κατηγορία των θεσμών, η σχέση ατόμου-δομής στην οποία στηρίζονται και η εκδοχή της θεσμικής εξέλιξης που προβάλλουν. Το σημαντικότερο πλεονέκτημα και των τριών προσεγγίσεων είναι το φως που ρίχνουν στη σταθερότητα και την επανάληψη που παρατηρούμε στην πολιτική πραγματικότητα αναλύοντας τη θεσμική εμμονή, ενώ η μεγαλύτερη αδυναμία τους βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο εξηγούν τη δημιουργία και την αλλαγή των θεσμών. Υποστηρίζουμε ότι η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση, σε αντίθεση με τις δύο άλλες που εξετάζονται σε αυτή τη μελέτη, αντιμετωπίζει με καλύτερους όρους τη θεσμική αλλαγή, απαντώντας με μεγαλύτερη πληρότητα στην κριτική που ασκείται στις νεο-θεσμικές προσεγγίσεις από τη σκοπιά αυτή.

Εισαγωγή

Κύριος στόχος της παρούσας μελέτης είναι η παρουσίαση και συζήτηση

* Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης Πανεπιστημίου Essex. Διδάσκει στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συγγραφέας ευχαριστεί τους ανώνυμους κριτές για τις παρατηρήσεις τους.

της νεο-θεσμικής προσέγγισης, η οποία έχει ασκήσει μεγάλη επιρροή στη μεθοδολογία και την ερευνητική πρακτική που ακολουθείται στον χώρο της πολιτικής επιστήμης κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας. Σε ό,τι ακολουθεί, ο όρος 'προσέγγιση' νοείται ως οπτική γωνία, 'φακός', μέσα από τον οποίο παρατηρούμε τα πολιτικά φαινόμενα. Σημαίνει, καταρχάς, επιλογή συγκεκριμένων πλευρών της πολιτικής πραγματικότητας στις οποίες εστιάζουμε την προσοχή μας όταν σχεδιάζουμε και εκτελούμε μια έρευνα με σκοπό την εξέταση και εξήγηση ενός πολιτικού φαινομένου, σε αποκλεισμό κάποιων άλλων. Έτσι, όταν υιοθετούμε τον 'φακό' της νεο-θεσμικής προσέγγισης, εστιάζουμε *καταρχήν* την προσοχή μας στους πολιτικούς θεσμούς και όχι, για παράδειγμα, στην πολιτική ιδεολογία, την πολιτική κουλτούρα ή τα επιμέρους συμφέροντα των πολιτικών δρώντων.

Μετά από μια σύντομη αναφορά στο πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε και αναδείχθηκε η νεο-θεσμική προσέγγιση, εξετάζουμε τις τρεις επικρατέστερες εκδοχές της, δηλαδή την ορθολογική, την κοινωνιολογική και την ιστορική, από τη σκοπιά των διαφορετικών απαντήσεων που δίνουν σε τρία κεντρικά ερωτήματα: τι είναι θεσμός; πώς επηρεάζουν οι θεσμοί την ατομική συμπεριφορά; πώς δημιουργούνται οι θεσμοί, γιατί εμμένουν και ποιοι παράγοντες οδηγούν στην αλλαγή τους; Στη συνέχεια, επιχειρούμε να αντιμετωπίσουμε τη σημαντικότερη πρόκληση που έχει δεχθεί η νεο-θεσμική προσέγγιση, δηλαδή την επισήμανση της αδυναμίας της να προσφέρει ικανοποιητική εξήγηση της θεσμικής αλλαγής. Υποστηρίζουμε την άποψη ότι, σε αντίθεση με την ορθολογική και την κοινωνιολογική εκδοχή, η ιστορική εκδοχή της νεο-θεσμικής προσέγγισης μπορεί να ανταποκριθεί στην κριτική αυτή με αποτελεσματικότητα.

Η επιστροφή στους θεσμούς

Συνοψίζοντας ορισμένες συζητήσεις για τη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης που είχαν ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, οι James March και Johan Olsen, με το άρθρο τους 'Η νέα θεσμική προσέγγιση: οργανωσιακοί παράγοντες στην πολιτική ζωή', το οποίο δημοσιεύτηκε το 1984 στο *American Political Science Review*, διατύπωσαν προτάσεις για μια νέα θεσμική προσέγγιση η οποία θα επανέφερε τους θεσμούς στο κέντρο της πολιτικής ανάλυσης (March & Olsen 1984: 734-5). Σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς, οι θεσμοί ασκούν αυτόνομη επιρροή στην πολιτική συμπεριφο-

ρά και, μέσω αυτής, στις εκβάσεις των πολιτικών διαδικασιών, άρα η μελέτη των θεσμών από τους πολιτικούς επιστήμονες έχει ιδιαίτερη σημασία.

Η επισήμανση ότι οι θεσμοί έχουν τη δική τους ανεξάρτητη επίδραση στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα δεν ήταν, βέβαια, καθόλου νέα. Η παραδοσιακή πολιτική επιστήμη, η πολιτειολογία, συνίστατο κατά κύριο λόγο στη μελέτη των επίσημων κοινοβουλευτικών, συνταγματικών και κρατικών θεσμών. Η ρήση του Emile Durkheim ότι η κοινωνιολογία είναι 'η επιστήμη των θεσμών' (Durkheim [1901] 1950: 56) και η έμφαση στον ρόλο που παίζουν οι κανόνες στη μείωση της αβεβαιότητας και στην ορθολογικοποίηση των σχέσεων εξουσίας που χαρακτηρίζει τη θεωρία του Max Weber περί γραφειοκρατίας (Weber [1922] 1978), είναι ενδεικτικές του γεγονότος ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες υπολόγιζαν πάντοτε τους θεσμούς και αναγνώριζαν το ειδικό τους βάρος. Γιατί, λοιπόν, οι March και Olsen μίλησαν για 'επαναφορά' των θεσμών στο προσκήνιο;

Οι δεκαετίες του 1950 και 1960, κατά τους March και Olsen, υπήρξαν περίοδος ηγεμόνευσης του χώρου της πολιτικής επιστήμης από ορισμένες αντιλήψεις που υποτιμούσαν την πραγματική έκταση στην οποία οι θεσμοί επηρεάζουν την πολιτική. Στα πλαίσια του συμπεριφορισμού (behaviourism),¹ οι πολιτικοί θεσμοί αντιμετωπίζονταν ως ουδέτερα πεδία μέσα στα οποία ασκείται η πολιτική συμπεριφορά, και όχι ως παράγοντες που συμβάλλουν στην διαμόρφωση της ίδιας της πολιτικής συμπεριφοράς (Shepsle 1989). Όσοι ασπάζονταν τη διαδεδομένη άποψη ότι η πολιτική αντανακλά –αλλά δεν επηρεάζει– την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα και, άρα, ότι οι αλλαγές στην πολιτική αντιγράφουν πιστά τις αλλαγές στους κοινωνικούς και οικονομικούς συσχετισμούς (March & Olsen 1984: 735), συχνά θεωρούσαν δεδομένο ότι και οι πολιτικοί θεσμοί αλλάζουν αυτόματα παρακολουθώντας τις αλλαγές στην οικονομία και την κοινωνία. Σύμφωνα, τέλος, με την επικρατούσα λειτουργιστική (functionalist) αντίληψη της ιστορίας, υπήρχε η άποψη ότι η ανταπόκριση των θεσμών σε περιβαλλοντικές αλλαγές είναι προβλέψιμη και αποτελεσματική και ότι οδηγεί πάντοτε σε κάποιο σημείο ισορροπίας, ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη ιστορική διαδρομή που έχει πίσω της η συγκεκριμένη πραγματικότητα της οποίας η εξέλιξη ερευνάται (March & Olsen 1984: 734-5).

Τις απόψεις αυτές χαρακτήριζε από κοινού η αντίληψη ότι ο στόχος της έρευνας είναι η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου, συμπαγούς σώματος θεωρίας γενικής εφαρμογής για τις κοινωνικές επιστήμες. Ξεκινώντας από συγκεκριμένες υποθέσεις, στόχευαν στη διατύπωση νόμων και σε γενικεύσεις

πέρα και πάνω από τις επιμέρους ιστορικές και πολιτιστικές διαφορές, στηριζόμενες αντίστοιχα σε εμπειρική παρατήρηση στο μικρο-επίπεδο των ατομικών συμπεριφορών ή στο μακρο-επίπεδο των κοινωνικών και οικονομικών δομών. Με βάση τους νόμους και τις γενικεύσεις αυτές, υπήρχε η άποψη ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν το σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν δινόταν η κατάλληλη σημασία στους θεσμούς που είναι πολιτιστικά και χρονικά ιδιαίτεροι και χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες κοινωνίες, πολιτικά και οικονομικά συστήματα. Η επιστροφή στους θεσμούς, κατά March & Olsen, σήμαινε μετατόπιση του ενδιαφέροντος από εξηγήσεις που στόχευαν σε δια-πολιτισμικές και ανιστορικές γενικεύσεις σε εξηγήσεις που στοχεύουν περισσότερο στην ανάδειξη των διαφορών· στον βαθμό δε που αυτές οδηγούν σε γενικεύσεις, εκείνες είναι περιορισμένες, προς απόδειξη και υπό όρους.

Οι εύστοχες παρατηρήσεις των March & Olsen αποτέλεσαν αντικείμενο εκτεταμένης συζήτησης και πέτυχαν τον στόχο που είχαν εξαρχής θέσει: την εκ νέου 'ανακάλυψη' των θεσμών (March & Olsen 1989). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, στη μελέτη των κρατικών πολιτικών, στη συγκριτική πολιτική ανάλυση, στον χώρο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και των διεθνών σχέσεων, η νεο-θεσμική προσέγγιση αν δεν κυριαρχεί, σίγουρα λογίζεται μεταξύ των περισσότερο διαδεδομένων (Aspinwall & Schneider 2000). Επιπλέον, η προσέγγιση αυτή έκανε ποιοτικά άλματα σε σχέση με τις παλαιότερες θεσμικές προσεγγίσεις. Εκεί που η πολιτειολογία εξέταζε αποκλειστικά και μόνον τους επίσημους θεσμούς της πολιτικής, η νεο-θεσμική προσέγγιση λαμβάνει σοβαρά υπόψη της και τους ανεπίσημους θεσμούς, αναγνωρίζοντας τη συχνά καθοριστική τους σημασία. Η 'παλαιά' θεσμική προσέγγιση ήταν περιγραφική, ενώ η νεο-θεσμική πέρασε σε συστηματικές αναλύσεις, προχωρώντας στην εκλέπτυνση των ερευνητικών εργαλείων (Shepsle 1989). Τέλος, σε σχέση με παλαιότερες προσεγγίσεις, οι νεο-θεσμικοί αναζήτησαν πληρόστερες απαντήσεις σε τρία βασικά ερωτήματα:

- Τι ακριβώς περιλαμβάνει η έννοια 'θεσμός';
- Πώς ακριβώς επηρεάζουν οι θεσμοί την ατομική συμπεριφορά;
- Πώς ακριβώς δημιουργούνται και πώς αλλάζουν οι θεσμοί;

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, τρεις διαφορετικές νεο-θεσμικές 'τάσεις' που μέχρι πρόσφατα αναπτύσσονταν ανεξάρτητα η μία από την άλλη, έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Πρόκειται για την ορθολογική, την κοινωνιολογική και την ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση. Λόγω των σημαντικών μεταξύ τους διαφορών, έχει επικρατήσει η άποψη ότι

είναι καλύτερα να μην αναφερόμαστε σε μία και μοναδική νεο-θεσμική προσέγγιση, αλλά σε τρεις ξεχωριστές (Hall & Taylor 1996: 936-7).

Η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση (rational choice neo-institutionalism)

Η τάση αυτή διαμορφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970, στις Ηνωμένες Πολιτείες, από μια ομάδα πολιτικών επιστημόνων που μελετούσαν τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων στο αμερικανικό Κογκρέσο. Οι επιτιμήμονες αυτοί, διαπίστωσαν επανειλημμένα ότι οι έρευνες που χρησιμοποιούσαν τις μεθοδολογικές προκείμενες της Ορθολογικής Επιλογής,² με σκοπό την πρόγνωση των αποτελεσμάτων των ψηφοφοριών που διεξάγονταν στο Κογκρέσο στη βάση της αρχής της απλής πλειοψηφίας, συστηματικά κατέληγαν σε ανακριβή αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, προέβλεπαν συχνά την ύπαρξη ελάχιστων πιθανοτήτων για τον σχηματισμό κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και, άρα, πολιτική αστάθεια, ενώ, στην πραγματικότητα, η αμερικανική πολιτική ζωή χαρακτηριζόταν από αξιοσημείωτη σταθερότητα.

Προκειμένου να βελτιωθεί –ή να ‘διορθωθεί’– η χρήση της προσέγγισης της ορθολογικής επιλογής στη μελέτη της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων στο Κογκρέσο, οι αμερικανοί ερευνητές αφενός δανείστηκαν από τα αναλυτικά εργαλεία της Νέας Θεσμικής Οικονομικής, που τονίζει τη σημασία των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, της προσοδοθηρίας (rent seeking) και του συναλλακτικού κόστους (transaction cost) (Coase 1937, Williamson 1985α, 1985β, North 1986, 1990),³ και αφετέρου εισήγαγαν στην εξίσωση τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Διαπίστωσαν ότι το πλαίσιο που δημιουργούσαν οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, επέτρεπε την εξεύρεση λύσεων και τη διευκόλυνση συμφωνιών μεταξύ των βουλευτών, χαμηλώνοντας το συναλλακτικό κόστος και κάνοντας επωφελείς ορισμένου τύπου συνεργασίες (Riker 1980, Shepsle & Weingast 1981, Moe 1984, Weingast & Marshall 1988). Με άλλα λόγια, διαπίστωσαν ότι οι πολιτικοί θεσμοί, οι συγκεκριμένοι κανόνες που διέπουν την κοινοβουλευτική λειτουργία, ήταν αυτοί που δημιουργούσαν σταθερότητα (structure induced equilibrium).

Στη βάση αυτής της διαπίστωσης, το ερευνητικό ενδιαφέρον των πολιτικών επιστημόνων που υιοθέτησαν αυτή την προσέγγιση, στράφηκε κυρίως στην εξέταση των κανόνων που ρυθμίζουν τις νομοθετικές διαδικασίες και τις αρμοδιότητες των κοινοβουλευτικών επιτροπών και, επιπλέον, στην επίδραση των κανόνων αυτών στη δυνατότητα των κοινοβουλευτικών επιτροπών να επηρεάζουν το περιεχόμενο των προτάσεων που τίθενται σε ψηφοφορία.

Η προσέγγιση αυτή, που αναφέρεται ως ορθολογική νεο-θεσμική, έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως και στη μελέτη φαινομένων όπως η διαμόρφωση κυβερνητικών συμμαχιών, η ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών, το πέρασμα στη δημοκρατία, οι συνέπειες των θεσμικών μεταρρυθμίσεων και του θεσμικού πλαισίου γενικότερα στα αποτελέσματα των διαδικασιών λήψης αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η δημιουργία και η κατάρρευση διεθνών οργανώσεων, το είδος των ευθυνών που τα κράτη αναθέτουν σε τέτοιου είδους οργανώσεις, η μορφή αυτών των οργανώσεων, κ.λπ. (Hall & Taylor 1996).

Πώς, όμως, απαντούν οι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί στα τρία ερωτήματα που αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα;

Τι είναι θεσμός; Ενώ, θεωρητικά, ως θεσμοί λογίζονται οι τυπικοί και οι άτυποι κανόνες, συμβάσεις και κώδικες συμπεριφοράς (Kato 1996: 556), στην πράξη, είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί τείνουν να επικεντρώνουν την προσοχή τους στους επίσημους, τυπικούς κανόνες, παραμελώντας τους άτυπους (Aspinwall & Schneider 2001: 9).

Πώς επηρεάζουν οι θεσμοί την ατομική συμπεριφορά; Η ατομική δράση είναι καταρχήν ορθολογικά προσανατολισμένη, ανεξάρτητα από το θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εκδηλώνεται. Οι θεσμοί, όμως, λειτουργούν ως περιορισμοί, εμπόδια, στην ορθολογικά προσανατολισμένη αυτή δράση (Dowding 2000). Οι κανόνες, οι μηχανισμοί επιβολής κυρώσεων για τους παραβάτες των κανόνων, οι παρεχόμενες εγγυήσεις για την εφαρμογή των συμφωνηθέντων, κ.λπ., που διαμορφώνονται στο πλαίσιο των θεσμών, παρέχουν πληροφορίες στο άτομο σχετικά με το τι του είναι επιτρεπτό και τι όχι κατά την επιδίωξη του ατομικού του συμφέροντος: ποιες στρατηγικές μπορεί να ακολουθήσει και ποιες, αντίθετα, του είναι απαγορευμένες.

Παράλληλα όμως, οι θεσμοί δίνουν στο άτομο τη δυνατότητα να δημιουργεί βάσιμες υποθέσεις για τη συμπεριφορά που μπορεί να υπολογίζει ότι θα ακολουθήσουν ή θα αποφύγουν οι άλλοι, οι οποίοι δεσμεύονται εξίσου από τους ίδιους κανόνες και τους ίδιους κώδικες συμπεριφοράς, απολαμβάνουν των ίδιων εγγυήσεων και υπόκεινται στις ίδιες ποινές που προβλέπονται για τις όποιες παραβάσεις. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο διευκολύνεται στο να δράσει ορθολογικά αφού έχει πληρέστερη εικόνα των δεδομένων –των περιορισμών και των δυνατοτήτων– και, επομένως, μεγαλύτερες πιθανότητες να διαμορφώσει επιτυχημένες στρατηγικές (Weingast 1996). Χαρακτηριστικός είναι εδώ ο ρόλος των θεσμών στην υπέρβαση προβλημάτων συλλογικής δράσης.⁴

Σε ένα πολυσυζητημένο παράδειγμα, η Elinor Ostrom έδειξε με ποιο

τρόπο οι κάτοικοι της Alanya, ενός χωριού αλιέων στα μικρασιατικά παράλια, κατάφεραν να εδραιώσουν ένα σύστημα δίκαιης και βιώσιμης από κοινού εκμετάλλευσης του περιορισμένου αποθέματος αλιευτικών πόρων της περιοχής. Στην Alanya δεν υπήρχε προϊστορία κοινής διαχείρισης των πόρων. Τη δεκαετία του 1970, όμως, υπήρξαν συγκρούσεις μεταξύ των εκατό περίπου αλιέων της περιοχής για τη χρήση των σημείων εκείνων όπου το ψάρεμα ήταν ιδιαίτερα πλούσιο· ο ανταγωνισμός που προέκυψε ανέβασε στα ύψη το κόστος του ψαρέματος. Διαπιστώνοντας ότι η κατάσταση ήταν εις βάρος όλων των κατοίκων του χωριού, οι οποίοι ζούσαν αποκλειστικά από την αλιεία, ο τοπικός συνεταιρισμός συμφώνησε στη χωροθέτηση αλιευτικών ζωνών, μερικές από τις οποίες ήταν ιδιαίτερα αποδοτικές, και στην κυκλική χρήση των αποδοτικότερων αυτών ζωνών από όλους τους αλιείς σε τακτά χρονικά διαστήματα κατά τη διάρκεια του έτους. Η τήρηση της εφαρμογής του συστήματος αυτού δεν συνάντησε δυσκολίες, καθώς το σύστημα εξυπηρετούσε το κοινό συμφέρον. Οι όποιες διαφωνίες λύνονταν άτυπα στο καφενείο του χωριού.

Η Ostrom υποστήριξε ότι, όπου έχουν δημιουργηθεί και εδραιωθεί θεσμοί επιτυχούς συνδιαχείρισης κοινών φυσικών πόρων (common pool resources), αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά και μόνον με όρους στρατηγικής αλληλεπίδρασης μεταξύ ορθολογικών δρώντων. Η εικόνα συμπληρώνεται μόνο όταν λάβουμε υπόψη μας την παρουσία παραγόντων όπως οι 'κοινές νόρμες συμπεριφοράς', η κοινή υψηλή εκτίμηση του κοινού αγαθού το οποίο απειλείται, η συχνή επικοινωνία μεταξύ των χρηστών και, άρα, η εύκολη επίλυση των διαφορών και επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες και το χαμηλό κόστος της πληροφόρησης (Ostrom 1990). Για ορθολογικούς νεο-θεσμικούς, όπως η Ostrom, εφόσον οι θεσμοί παρέχουν το πλαίσιο και τις κυρώσεις εκείνες που κάνουν δυνατό τον συντονισμό και τη συνεργασία μεταξύ των ατόμων για την επίτευξη συγκεκριμένων κοινά επωφελών δράσεων, η δημιουργία τους διευκολύνει τη λύση του προβλήματος της συλλογικής δράσης (Olson [1965] 1991, Hardin 1968, Hardin 1982).

Η δημιουργία, η εμμονή και η αλλαγή των πολιτικών θεσμών. Πολλοί ορθολογικοί νεο-θεσμικοί, αντιστρέφοντας την προοπτική, θεωρούν ότι η δημιουργία ενός θεσμού μπορεί να εξηγηθεί εκ των υστέρων, ως σκόπιμη και ορθολογική απάντηση των ατόμων σε συγκεκριμένο πρόβλημα συλλογικής δράσης. Ο θεσμός συνεχίζει να υπάρχει στον βαθμό που συνεχίζει να εξυπηρετεί τους σκοπούς του με αποτελεσματικότητα. Αν αυτό σταματήσει για κάποιο λόγο να συμβαίνει, τότε ο θεσμός σύντομα ακυρώνεται ή εισέρ-

χεται σε φάση αμφισβήτησης και αλλαγής (Hall & Taylor 1996: 945). Οι θεσμοί θεωρούνται έτσι, εξ ορισμού, σημεία ισορροπίας, αποτελεσματικές απαντήσεις σε προβλήματα συλλογικής δράσης που εξυπηρετούν το συμφέρον όλων.

Άλλοι αναγνωρίζουν τις υψηλές πιθανότητες οι θεσμοί να μην αποτελούν άριστες ή έστω αποτελεσματικές απαντήσεις σε προβλήματα συλλογικής δράσης. Χρησιμοποιώντας εφαρμογές της μη-συνεργατικής θεωρίας των παιγνίων (non co-operative game theory)⁵ και προτάσσοντας είτε τη διαπραγμάτευση (Knight 1992, Calvert 1994), είτε την εξέλιξη (Axelrod 1984, Sudgen 1989) ως πρακτικό μηχανισμό δημιουργίας των θεσμών, ορισμένοι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί έχουν δείξει ότι, λόγω του χάσματος που προκύπτει ανάμεσα στην ατομική και την κοινωνική ορθολογικότητα, οι θεσμοί συχνά αποτελούν υποδεέστερες (suboptimal) λύσεις πολιτικών προβλημάτων (Aspinwall & Schneider 2000: 10-11). Εάν οι ορθολογικά σκεπτόμενοι πολιτικοί δρώντες έχουν κίνητρα να λειτουργήσουν καιροσκοπικά (free riders), είναι πολύ πιθανόν να προκύψουν θεσμοί κάθε άλλο παρά κοινωνικά άριστοι κατά Pareto.

Ακόμη, όμως, και όπου αποκαλύπτονται τέτοια φαινόμενα, οι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί συχνά επιχειρούν να αποδείξουν ότι στα πλαίσια μιας ευρύτερης θεώρησης του συγκεκριμένου προβλήματος που εξετάζεται, η λύση που παρέχει ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο μπορεί να είναι, σε τελική ανάλυση, αποτελεσματική. Χαρακτηριστικό είναι εδώ το παράδειγμα της θεωρίας των 'εμφωλευμένων παιγνίων' (nested games) του Τσεμπελή, σύμφωνα με την οποία οι ατομικοί 'παίκτες' δεν εμπλέκονται μόνον σε ένα 'παίγνιο' για τη θέσπιση των κανόνων του πολιτικού παιχνιδιού, αλλά ταυτόχρονα και σε άλλα 'παίγνια' τα οποία αφορούν την τρέχουσα πολιτική, γεγονός το οποίο ο παρατηρητής που θα επιχειρήσει να κρίνει την αποτελεσματικότητα ενός θεσμικού πλαισίου συχνά δεν αντιλαμβάνεται, γιατί εστιάζει την προσοχή του μόνον στο πρώτο 'παίγνιο' που αφορά τους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού (Τσεμπελής [1990] 2004).

Η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση (sociological neo-institutionalism)⁶

Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε από κοινωνιολόγους, καταρχάς στα πλαίσια της θεωρίας των οργανώσεων, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Αναφέρθηκε, όμως, και σε θέματα που είχαν και έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον

για τους πολιτικούς επιστήμονες. Χαρακτηριστική στην ανάλυση των κοινωνιολόγων νεο-θεσμικών είναι η άποψη ότι οι θεσμικές μορφές και διαδικασίες που υιοθετούνται στις σύγχρονες οργανώσεις δεν επιλέγονται μόνο με κριτήριο την αποτελεσματικότητά τους, αλλά και με γνώμονα την κοινωνική νομιμοποίηση της οργάνωσης και όσων μετέχουν σε αυτή. Με άλλα λόγια, οι συγκεκριμένες θεσμικές μορφές και διαδικασίες που θα επιλεγούν για να ρυθμίσουν τη λειτουργία μιας οργάνωσης θα πρέπει, όχι μόνο να διευκολύνουν την αποτελεσματική δράση της, αλλά να είναι και αποδεκτές στα πλαίσια του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο λειτουργεί η οργάνωση. Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών κριτηρίων επιλογής χαρακτηρίζεται αποδίδεται με τη διάκριση ανάμεσα στην 'εργαλειακή λογική' (logic of instrumentality) και στη 'λογική του αρμόζοντος' (logic of appropriateness) (March & Olsen 1984). Σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους νεο-θεσμικούς, είναι συχνό το φαινόμενο η επιλογή μιας θεσμικής μορφής να πραγματοποιείται περισσότερο σύμφωνα με τη 'λογική του αρμόζοντος' και λιγότερο σύμφωνα με την 'εργαλειακή λογική', ακόμη και όταν διακυβεύεται η ίδια η επίτευξη των στόχων της οργάνωσης (Hall & Taylor 1996: 949).

Εάν το ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον είναι αυτό που ασκεί καθοριστική επιρροή στη διαμόρφωση των θεσμών, τότε οργανώσεις που δέχονται κοινές περιβαλλοντικές επιδράσεις θα τείνουν προς τη δομική ομογενοποίηση ή, αλλιώς, τον 'ισομορφισμό', ανταποκρινόμενες σε κοινές εξωτερικές πιέσεις (Di Maggio & Powell 1983, Orru, Woolsey Biggart, Hamilton 1991: 361). Με αφετηρία την υπόθεση του ισομορφισμού, οι κοινωνιολόγοι νεο-θεσμικοί ασχολήθηκαν με τη διάδοση και εξάπλωση ορισμένων θεσμικών μορφών σε διαφορετικά οργανωσιακά πλαίσια ή σε διαφορετικές χώρες. Ένα γνωστό παράδειγμα εφαρμογής της υπόθεσης του ισομορφισμού στην πολιτική επιστήμη είναι ο σημαντικός ρόλος που παίζουν οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη μεταφορά και διάχυση συγκεκριμένων πολιτικών στις χώρες-μέλη της (Radaelli 2000). Στον χώρο των διεθνών σχέσεων, κονστρουκτιβιστές όπως οι Finnemore και Sikking, που αντλούν από την ανάλυση των κοινωνιολόγων νεο-θεσμικών, έχουν επιχειρήσει να δείξουν πώς εξαπλώνονται διεθνείς νόρμες, όπως οι κανόνες του πολέμου και η θεσμοθέτηση της ψήφου για τις γυναίκες (Finnemore και Sikking 1998).

Τι είναι θεσμός; Η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση υιοθετεί έναν ευρύτατο ορισμό του θεσμού. Θεσμοί δεν λογίζονται μόνον οι τυπικοί κανόνες, οι άτυπες νόρμες συμπεριφοράς και οι διαδικασίες που διέπουν την

εσωτερική λειτουργία μιας οργάνωσης, αλλά και τα ευρύτερα συστήματα συμβόλων, εννοιών, ρεπερτορίων δράσης και ηθικών υποδειγμάτων που συνδιαμορφώνουν τα νοηματικά πλαίσια (frames of meaning) μέσα στα οποία συγκροτείται η ατομική δράση (Di Maggio & Powell 1991, Campbell et al. 1991). Η έννοια του θεσμού εδώ διευρύνεται τόσο που δεν είναι εύκολο να διακριθεί από την έννοια του πολιτισμού (Hall & Taylor 1996: 947). Η άποψη των κοινωνιολόγων της νεο-θεσμικής προσέγγισης, είναι ότι οι τυπικοί και άτυποι θεσμοί στο σύνολό τους είναι και πρέπει να αντιμετωπίζονται ως πολιτιστικές πρακτικές, παρόμοιες με τους μύθους, τις τελετές και τις γιορτές που ενέχονται στις παραδόσεις και τις οργανώσεις όλων των κοινωνιών. Οι θεσμοί ακόμη και των πιο σύγχρονων γραφειοκρατικοποιημένων οργανώσεων μπορούν να εξεταστούν κάτω από αυτό το πρίσμα (Meyer & Rowan 1977, Meyer & Scott 1983, Di Maggio & Powell 1991).

Ποια ακριβώς σχέση θεωρούν ότι υπάρχει ανάμεσα στην ατομική συμπεριφορά και στους θεσμούς οι κοινωνιολόγοι της νεο-θεσμικής προσέγγισης; Είναι σαφές ότι βλέπουν μια δυναμική σχέση αλληλοτροφοδότησης και αλληλοεπηρεασμού. Οι θεσμοί διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες συγκροτείται η ατομική δράση και αυτό με μια διττή έννοια: καταρχήν, τα άτομα εκτελούν 'ρόλους' που εντάσσονται σε θεσμούς και συνδέονται με συγκεκριμένες καθιερωμένες νόρμες συμπεριφοράς (prescriptive norms of behaviour). Άτομα τα οποία έχουν κοινωνικοποιηθεί μέσα από συγκεκριμένους θεσμικούς 'ρόλους' υιοθετούν τις συγκεκριμένες νόρμες που συνδέονται με αυτούς τους 'ρόλους'. Πρόκειται για την κανονιστική διάσταση (normative dimension) της επίδρασης των θεσμών στο άτομο. Υπάρχει, όμως, και μια άλλη διάσταση, η γνωσιακή (cognitive dimension), η οποία έχει ιδιαίτερα τονιστεί από τους νεο-θεσμικούς κοινωνιολόγους. Οι θεσμοί προσφέρουν στα άτομα το πλαίσιο εννοιών, κατηγοριών και μοντέλων, χωρίς τα οποία η συμπεριφορά των άλλων και ο κόσμος ως τέτοιος δεν μπορεί να γίνει κατανοητός. Είναι αυτά τα στοιχεία που επιτρέπουν στο άτομο την έλλογη δράση, δηλαδή τη δράση που έχει κάποιο νόημα για το ίδιο και για τους άλλους. Οι θεσμοί, επομένως, όχι απλώς δίνουν στο άτομο πληροφορίες για το πώς πρέπει να δράσει, αλλά και τα βασικά στοιχεία που διαμορφώνουν τις προτιμήσεις του και την ίδια την ταυτότητά του (Wendt 1987).

Από την άλλη μεριά, τα άτομα συμβάλλουν, σε διαφορετικούς βαθμούς και με διαφορετικούς τρόπους, στη μετεξέλιξη και την αλλαγή των θεσμών. Η ατομική συμπεριφορά δεν είναι κατεξοχήν ορθολογική-στρατηγική. Τα άτομα προσανατολίζονται τη δράση τους στρεφόμενα, κατά κύριο λόγο, προς

καθιερωμένες, γνώριμες, πρακτικές και συμπεριφορές τις οποίες και αναπαράγουν προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους. Το άτομο που βρίσκεται μπροστά σε μια συγκεκριμένη κατάσταση πρέπει, την ίδια στιγμή, να βρει τον τρόπο να αναγνωρίσει ότι βρίσκεται μπροστά σε αυτή την κατάσταση και να την αντιμετωπίσει, να ανταποκριθεί σε αυτήν. Αυτό που του επιτρέπει να κάνει και τα δύο ταυτόχρονα, είναι η ερμηνεία ακριβώς αυτών των κατηγοριών και προτύπων που εμπεριέχει ο περίπλοκος κόσμος των θεσμών (Hall & Taylor 1996: 948-9). Όταν, λοιπόν, το κάθε ξεχωριστό άτομο ερμηνεύει μια κατάσταση και ανταποκρίνεται σε αυτή, δημιουργεί μια ενεργή σχέση με τον θεσμό και τα στοιχεία του, μία σχέση ανατροφοδότησης η οποία μπορεί να εμπλουτίσει τον θεσμό με νέα στοιχεία, μετεξελίσсонτάς τον. Η σχέση του ατόμου με τους θεσμούς είναι, λοιπόν, μια σχέση που στηρίζεται σε ένα είδος πρακτικού λογισμού (practical reasoning), όπου το άτομο συνεχώς επεξεργάζεται και συνδιαμορφώνει τα διαθέσιμα θεσμικά υποδείγματα ώστε να καταφέρει κάθε φορά να χαράσσει ή να εφευρίσκει μία πορεία δράσης (Di Maggio & Powell 1991).

Δημιουργία, συνέχεια και αλλαγή των θεσμών. Οι θεσμοί δεν δημιουργούνται ποτέ σε παρθένο έδαφος (Finnemore 1996). Σύμφωνα με τη 'λογική του αρμόζοντος', νέοι θεσμοί υιοθετούνται επειδή πρόκειται να γίνουν αντιληπτοί ως νομιμοποιημένοι ενόψει ήδη υπαρχόντων και καθιερωμένων θεσμών, δηλαδή, πρακτικών, ρόλων και κανόνων (March & Olsen 1989). Η διαδικασία αλλαγής των θεσμών είναι, υπό κανονικές συνθήκες, αργή και σταδιακή. Πρόκειται, όπως αναφέραμε, για μια διαδικασία διαρκούς μετεξέλιξης που αντικατοπτρίζει τη διαδικασία αλληλεπιδράσεων μεταξύ ατόμων και θεσμών. Υπάρχουν, όμως, και παράγοντες που ωθούν σε ριζικότερες θεσμικές αλλαγές.

Οι Friedland και Alford έχουν προτείνει μια εξήγηση της θεσμικής αλλαγής που βασίζεται στην έννοια της 'θεσμικής αντίφασης' (institutional contradiction). Οι κεντρικοί θεσμοί των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, όπως είναι ο καπιταλισμός, η αγορά, το κράτος, η δημοκρατία, η επιστήμη, η θρησκεία, έχουν ο καθένας και από μια διαφορετική θεσμική 'λογική'. Η 'λογική' αυτή συνίσταται σε συγκεκριμένες υλικές και συμβολικές πρακτικές. Για παράδειγμα, η θεσμική 'λογική' του κράτους έχει να κάνει με την ορθολογικοποίηση και τη ρύθμιση της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από νομικές και γραφειοκρατικές ιεραρχίες. Η λογική της δημοκρατίας αφορά τη συμμετοχή και την επέκταση του συλλογικού ελέγχου σε όλο και περισσότερες πλευρές της κοινωνικής δραστηριότητας. Οι σχέσεις μεταξύ των

θεσμών αυτών είναι συγχρόνως σχέσεις αλληλεξάρτησης και αντίφασης. Το σύγχρονο γραφειοκρατικό κράτος, για παράδειγμα, χρειάζεται τους δημοκρατικούς θεσμούς για τη νομιμοποίηση των αποφάσεών του. Από την άλλη μεριά, όμως, η επέκταση του ελέγχου σε όλο και περισσότερες πλευρές της κοινωνικής δραστηριότητας που συνεπάγεται η επέκταση των δημοκρατικών διαδικασιών, υποσκάπτει τη λογική και πρακτική συνοχή της ορθολογικής γραφειοκρατικής λειτουργίας του κράτους, καθώς γίνεται όλο και πιο δύσκολος ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των επιμέρους κρατικών πολιτικών, με τέτοιο τρόπο ώστε αυτές να μην στρέφονται η μία εναντίον της άλλης. Αυτού του είδους οι θεσμικές αντιφάσεις βρίσκονται στη βάση των περισσότερων και σημαντικότερων πολιτικών συγκρούσεων, από τις οποίες προκύπτουν οι θεσμικές αλλαγές (Friedland & Alford 1991).

Η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση (historical neo-institutionalism)

Εκεί όπου η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση συχνά προσπαθεί να εξηγήσει ομοιότητες, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση ενδιαφέρεται περισσότερο για διαφορές. Σύμφωνα με τους ιστορικούς νεο-θεσμικούς, συμβαίνει οι ίδιες περιβαλλοντικές πιέσεις, ασκούμενες σε διαφορετικές χώρες, οργανώσεις ή τομείς πολιτικής να μην οδηγούν στις ίδιες πολιτικές εκβάσεις. Οι παράγοντες που μεσολαβούν, διαφοροποιώντας την επίδραση των κοινών περιβαλλοντικών πιέσεων, είναι οι θεσμοί. Οι θεσμοί δεν μεταβάλλονται αυτόματα, ούτε προσαρμόζονται με αποτελεσματικότητα στις πιέσεις που προέρχονται από το ευρύτερο περιβάλλον (March & Olsen 1984, 1989). Αντιστέκονται στις περιβαλλοντικές πιέσεις διατηρώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και, άρα, λειτουργώντας ως εμπόδια στην ομογενοποίηση ειδικότερα και στην αλλαγή γενικότερα. Θεωρούνται σχετικά επίμονα στοιχεία του πολιτικού και κοινωνικού τοπίου, τα οποία εντάσσονται σε συγκεκριμένες ιστορικές διαδικασίες.

Η ιστορική εξέλιξη είναι διαδοχικά εξαρτημένη (path dependent).⁷ Η επιλογές που πραγματικά υπάρχουν σε κάθε χρονική περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας τίθεται θέμα αλλαγής δεν είναι απεριόριστες. Εξαρτώνται από τις επιλογές που έχουν γίνει σε κρίσιμες στιγμές στο παρελθόν, στοιχεία των οποίων έχουν παγιωθεί, αποκλείοντας κάποιες διεξόδους και ευνοώντας την ανάδειξη άλλων. Τα παγιωμένα αυτά στοιχεία είναι οι θεσμοί, οι οποίοι σπρώχνουν την ιστορική εξέλιξη σε συγκεκριμένα 'μονοπάτια' (Orren & Skowronek 1994, Hall & Taylor 1996: 941-2, Thelen 1999). Οι ιστορικοί

νεο-θεσμικοί έχουν κατ' εξοχήν ασχοληθεί με το πώς οι θεσμοί παράγουν τέτοια 'μονοπάτια', πώς δηλαδή δομούν τις απαντήσεις που δίνει μία χώρα, ένα πολιτικό σύστημα, μία συγκεκριμένη πολιτική σε νέες προκλήσεις (Pierson 1993, 2000, Remmer 1997).

Χαρακτηριστική εδώ η μελέτη του Robert Putnam ο οποίος έθεσε το εξής ερώτημα: γιατί μετά την περιφερειακή αποκέντρωση του ιταλικού κράτους, τη δεκαετία του 1980, οι περιφέρειες της βόρειας και κεντρικής Ιταλίας προχώρησαν εντυπωσιακά στην οικονομική ανάπτυξη και την εμβάθυνση της δημοκρατίας ενώ οι περιφέρειες του Νότου απέτυχαν οικτρά; Η εξήγηση του Putnam και των συνεργατών του ήταν ότι η ανεπτυγμένη κοινωνία πολιτών και η οριζόντια δομή της κοινωνίας του Βορρά και του Κέντρου (κοινωνικό κεφάλαιο) που οφειλόταν σε πολιτιστικές και πολιτικές πρακτικές που χάνονται στα βάθη της ιστορίας αποτέλεσαν τη βάση για τα εξαιρετικά αποτελέσματα που έφερε η διοικητική μεταρρύθμιση. Αντίστοιχα, ο ιστορικά υποτελής σε κατακτητές, κάθετα οργανωμένος και ατομιστικά προσανατολισμένος –πάλι από τα βάθη της ιστορίας– Νότος δεν κατάφερε να αξιοποιήσει την περιφερειακή αυτονομία, αλλά αντίθετα βυθίστηκε κάτω από το βάρος της θεσμικής του κληρονομιάς (Putnam 1993).

Οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί υιοθετούν την άποψη ότι η σύγκρουση μεταξύ αντίπαλων ομάδων για σπανίζοντες πόρους είναι ο σκληρός πυρήνας της πολιτικής (Hall & Taylor 1996: 937-8). Η έρευνά τους συχνά δείχνει ότι η θεσμική οργάνωση μιας πολιτείας δομεί τους όρους της σύγκρουσης αυτής έτσι ώστε κάποιες ομάδες να ευνοούνται συστηματικά, ενώ άλλες να αποπλίζονται, συχνά προτού ακόμη ξεκινήσει η σύγκρουση, με αποτέλεσμα τη διαιώνιση συγκεκριμένων ανισοτήτων, στο πλαίσιο συγκεκριμένων πολιτικών και πολιτειακών συστημάτων (Steinmo 1993, Orren & Skowronek 1994, Christiansen 2001). Οι νεο-θεσμικοί της τάσης αυτής επανέφεραν στο προσκήνιο τη συζήτηση για το κράτος, το οποίο εξετάστηκε όχι ως ουδέτερος διαμεσολαβητής ανάμεσα σε συγκρουόμενα συμφέροντα, αλλά ως ένα πολύπλοκο θεσμικό σύνολο ικανό να δομεί τον χαρακτήρα και τα αποτελέσματα της σύγκρουσης μεταξύ ομάδων. (Katzenstein 1978, Evans et al. 1985). Παρομοίως εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο ορισμένοι πολιτικοί θεσμοί δομούν τις σχέσεις μεταξύ εργοδοτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων (Schmitter & Lehmbruch 1982). Έγιναν πολλές συγκριτικές μελέτες κρατικών πολιτικών που αναλύουν και αναδεικνύουν την επίδραση των συγκεκριμένων εθνικών πολιτικών θεσμών στη δόμηση των σχέσεων μεταξύ βουλευ-

τών, οργανωμένων συμφερόντων, ψηφοφόρων και δικαστικών (Steinmo et al. 1992, Weaver & Rockman 1993, Immergut 1992).

Τι είναι θεσμός; Οι θεσμοί για την ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση είναι οι 'τυπικές και άτυπες διαδικασίες, ρουτίνες, νόρμες και συμβάσεις που βρίσκονται εμπεδωμένες (embedded) στην οργανωτική δομή της πολιτείας ή της πολιτικής οικονομίας' (Hall & Taylor 1996: 938). Οι Steinmo, Thelen & Longstreth υιοθετούν μια αρκετά πλατιά άποψη για το τι είναι θεσμός –από τους κανόνες μιας συνταγματικής δομής ή τις καθιερωμένες επιχειρησιακές διαδικασίες (standard operating procedures) της γραφειοκρατίας μέχρι τις άτυπες συμβάσεις που κυβερνούν τη συμπεριφορά στα συνδικάτα ή τις σχέσεις τράπεζας και επιχείρησης (Steinmo et al 1992). Οι θεσμοί, όμως, που ενδιαφέρουν τους ιστορικούς νεο-θεσμικούς είναι κυρίως οι κανόνες και οι άτυπες συμβάσεις που διαμορφώνονται και εξελίσσονται στο πλαίσιο της επίσημης πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης (Ikenberry et al 1988).

Η σχέση μεταξύ των θεσμών και της ατομικής συμπεριφοράς, όπως την αντιλαμβάνονται οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί δεν είναι ενιαία. Άλλοι υιοθετούν ή τείνουν προς την άποψη των ορθολογικών και άλλοι προς την άποψη των κοινωνιολόγων (σύγκρινε Pierson 1996 και Bulmer 1994, Bulmer & Armstrong 1997, αντίστοιχα). Στην πράξη, όσοι ιστορικοί νεο-θεσμικοί τείνουν περισσότερο προς την άποψη των ορθολογικών, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό λαμβάνουν υπόψη τους ότι οι ατομικές προτιμήσεις διαμορφώνονται μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος. Αντίστοιχα, όσοι είναι πιο κοντά στους κοινωνιολόγους αναγνωρίζουν περιορισμένες από το περιβάλλον, αλλά υπαρκτές στρατηγικές ικανότητες στα άτομα (Hattam 1993, Bulmer & Armstrong 1997, Bates et al. 1998).

Δημιουργία, συνέχεια και αλλαγή των θεσμών. Οι θεσμοί δημιουργούνται από τα άτομα. Μετά όμως, 'σαν το τέρας του Φράνκενστάιν', αποκτούν δική τους ζωή (Aspinwall & Schneider 2000: 10). Μπορεί, δηλαδή, κάποιοι, ορθολογικά σκεπτόμενοι, να θέλησαν να δημιουργήσουν έναν θεσμό με σκοπό να επιτύχουν συγκεκριμένα αποτελέσματα, αλλά αυτό να μην συνέβη, γιατί ο θεσμός αυτός εξελίχθηκε διαφορετικά από ό,τι υπολόγιζαν, οδηγώντας σε απρόβλεπτες και μη-επιδικώμενες συνέπειες. Οι θεσμοί εμμένουν, αντιστέκονται στην αλλαγή, ακόμη και όταν δεν είναι αυτό που ήθελαν οι εμπνευστές τους ή, όταν, ενώ αρχικά θεωρούνταν αποτελεσματικοί, κάποια στιγμή παύουν να αναγνωρίζονται ως τέτοιοι (March & Olsen 1989, North 1990). Τα άτομα μπορούν να προχωρήσουν σε θεσμική αλλαγή, οι επιλογές που

έχουν, όμως, είναι περιορισμένες από το παρελθόν του ίδιου του θεσμού που πρόκειται να αλλάξει και από το ευρύτερο πολιτιστικό και θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η αλλαγή.

Σύμφωνα με τους ιστορικούς νεο-θεσμικούς των οποίων η αντίληψη για τη σχέση ατόμου-θεσμού είναι περισσότερο συγγενής με αυτή των ορθολογικών νεο-θεσμικών, όσο περισσότερο παγώνεται ένας θεσμός, τόσο δυσκολότερη γίνεται η αλλαγή του, ακόμα και όταν ο εν λόγω θεσμός είναι *αναποτελεσματικός*, γεγονός που παράλληλα σημαίνει ότι τα περιθώρια επιλογής για τους ορθολογικά δρώντες που λειτουργούν στο πλαίσιο του θεσμού αυτού συνεχώς στενεύουν, ακόμη και αν ήταν αυτοί οι ίδιοι που, ορθολογικά πράττοντας, τον δημιούργησαν (Pierson 1996). Η θεσμική αλλαγή, όπως και η δημιουργία των θεσμών, είναι καταρχήν προϊόν ορθολογικών υπολογισμών. Όμως, υπάρχουν συγκεκριμένοι παράγοντες οι οποίοι, με το πέρασμα του χρόνου, καθιστούν δυσκολότερη τη θεσμική αλλαγή. Η έμφαση, στην προσέγγιση αυτή, δίδεται στην ανάλυση αυτών των παραγόντων. Ο Pierson υποστήριξε ότι ο χώρος της πολιτικής υπόκειται σε μεγάλο βαθμό σε φαινόμενα αυξανόμενης απόδοσης. Αντλώντας από την ανάλυση του Arthur, ο οποίος εξετάζει τέτοιου είδους φαινόμενα στην ανάπτυξη νέων τεχνολογιών (Arthur 1994), ο Pierson παρατηρεί πως στην πολιτική υπάρχουν ισχυρές δυναμικές οι οποίες ‘κλειδώνουν’ (lock in) τις ήδη υπάρχουσες θεσμικές μορφές, κάνοντάς τις ελκυστικότερες σε σχέση με άλλες κάθε φορά που τίθεται θέμα αλλαγής. Οι συνθήκες εξαιτίας των οποίων οι πολιτικοί θεσμοί υπόκεινται σε μεγάλο βαθμό στις δυναμικές αυτές είναι το μεγάλο αρχικό κόστος που συνήθως συνεπάγεται η δημιουργία ενός θεσμού, η επένδυση στην εκμάθηση των πρακτικών και των διαδικασιών που απαιτεί από τα άτομα η λειτουργία του· επιπλέον, η διευκόλυνση που παρέχει ο θεσμός στον συντονισμό των ατομικών δράσεων καθώς όλο και περισσότεροι δρώντες ‘μαθαίνουν’ να λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο κάνοντας χρήση των υποδειγμάτων που τους παρέχει ο θεσμός και η τάση ενίσχυσης της δεσμευτικότητάς του λόγω της προσδοκίας κάθε ατόμου ότι όλοι οι άλλοι θα λειτουργήσουν με τον ίδιο τρόπο. Οι συνέπειες του ‘κλειδώματος’ είναι σωρευτικές και οδηγούν σε κατάσταση όπου η συγκεκριμένη θεσμική μορφή πρακτικά αυτοαναπαράγεται (Pierson 2000: 254).

Σύμφωνα με τους ιστορικούς νεο-θεσμικούς που βρίσκονται πιο κοντά στους κοινωνιολόγους νεο-θεσμικούς, η παγίωση ενός θεσμού σημαίνει ότι περιορίζονται οι επιλογές που ‘βλέπουν’ τα άτομα, διότι τα άτομα κατανοούν, κρίνουν και αντιμετωπίζουν τα ζητήματα που προκύπτουν στην κοι-

νωνική και πολιτική εξέλιξη μέσα από τον 'παραμορφωτικό' φακό των θεσμών, οι οποίοι αντανακλούν συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας (Bulmer & Armstrong 1997). Η εικόνα της ιστορίας που υιοθετούν οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί αυτής της άποψης είναι επηρεασμένη από την εξελικτική βιολογία, συγκεκριμένα από το μοντέλο της διατήρησης ισορροπίας (punctuated equilibrium) (Krasner 1984). Πρόκειται για εικόνα συνέχειας, με αραδιά σπαρμένα 'κριτικά σταυροδρόμια', δηλαδή κρίσιμες χρονικές περιόδους ή στιγμές κατά τη διάρκεια των οποίων γίνεται δυνατή η επιλογή μεταξύ διαφορετικών ιστορικών 'μονοπατιών' και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση σημαντικών θεσμικών αλλαγών. Κάθε φορά που βρίσκεται μπροστά σε ένα τέτοιου είδους 'σταυροδρόμι', η ιστορική εξέλιξη μπορεί να μεταποτιστεί σε νέο 'μονοπάτι'. Εφόσον αυτό συμβεί τότε διαμορφώνεται ένα 'σημείο διακλάδωσης', δηλαδή ένα σημείο που ορίζει μία σημαντική αλλαγή στην κατεύθυνση της ιστορικής εξέλιξης. (Krasner 1984). Τι ακριβώς, όμως, οδηγεί μια πολιτική πραγματικότητα σε κάποιο από αυτά τα 'κριτικά σταυροδρόμια' και, άρα, στη θεσμική αλλαγή; Υπάρχουν οι περιπτώσεις αλλαγών που οφείλονται σε εξωτερικές απειλές ή ριζικές κοινωνικές ή οικονομικές αλλαγές (Krasner 1984, March & Olsen 1989). Υπάρχουν, όμως, και αλλαγές οι οποίες δεν έχουν προέλθει από κάποια κρίση, αλλά από γεγονότα που εντάσσονται στο πλαίσιο της ομαλής πολιτικής ζωής μιας χώρας, όπως είναι οι εκλογές, αλλαγές στην πολιτική ηγεσία, ή η υπογραφή διεθνών συνθηκών. Πολλοί ιστορικοί νεο-θεσμικοί αναφέρονται, επίσης, σε αλλαγές του ιδεατικού (ideational) πλαισίου μέσα στο οποίο ασκείται η πολιτική προκειμένου να εξηγήσουν τη θεσμική αλλαγή.

Ο κύκλος της θεσμικής αλλαγής και τα όρια των ορθολογικών και κοινωνιολογικών νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: η παγίδα του λειτουργισμού και η σχέση ατόμου-δομής

Αντιμετωπίζοντας τους θεσμούς ως λύσεις προβλημάτων συλλογικής δράσης, ως πλαίσια μέσα στα οποία αποκτά νόημα και αξία η ατομική και κοινωνική δράση ή ως παράγοντες που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο μια πολιτική οντότητα διέπεται από την ιστορική εξέλιξη αλλά και ανταποκρίνεται σε αυτή, οι νεο-θεσμικές προσεγγίσεις εξηγούν τη συνέχεια, τη διάρκεια, την αδράνεια, κ.λπ., του κόσμου της πολιτικής. Αυτή είναι, χωρίς αμφιβολία, η σημαντικότερη συμβολή τους στον χώρο της πολιτικής επιστή-

μης και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα. Στον αντίποδα, όμως, αυτού του πλεονεκτήματος βρίσκεται η μεγαλύτερη αδυναμία τους, διότι η έμφαση που δίνουν οι νεο-θεσμικές προσεγγίσεις στη συνέχεια υποσκάπτει τη δυνατότητά τους να προσεγγίσουν την αλλαγή.

Σε αυτή την ενότητα θα δείξουμε ότι τόσο η ορθολογική όσο και η κοινωνιολογική προσέγγιση παρουσιάζουν αδυναμίες στην εξήγηση της θεσμικής δυναμικής, αφενός λόγω της ροπής τους προς τον λειτουργισμό, αφετέρου λόγω της μονόπλευρης αντίληψης για τη σχέση ατόμου-θεσμού που τις χαρακτηρίζει. Στην ενότητα που ακολουθεί θα επιχειρηματολογήσουμε υπέρ της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης η οποία, παρά τη στατική εικόνα της πολιτικής που τη διακρίνει, δεν περιορίζεται από τις αδυναμίες των άλλων δύο προσεγγίσεων, αλλά λαμβάνει υπόψη της διαστάσεις της πολιτικής ιδιαίτερα σημαντικές για τη δημιουργία και αλλαγή των θεσμών που αγνοούν οι άλλες προσεγγίσεις και εντάσσει με εγκυρότερο τρόπο τους εξωτερικούς παράγοντες που πυροδοτούν τη θεσμική αλλαγή στην ανάλυσή της.

Όπως προαναφέραμε, πολλοί ορθολογικοί νεο-θεσμικοί αντιμετωπίζουν τη δημιουργία ενός θεσμού ως αποτέλεσμα συνειδητής απόφασης ορθολογικά σκεπτόμενων δρώντων, οι οποίοι επέλεξαν να δώσουν μια κατά Pareto άριστη λύση σε δεδομένο πρόβλημα συντονισμού των ατομικών δράσεων ή, ειδικότερα, συλλογικής δράσης. Ακόμη όμως και σε περίπτωση που ένας θεσμός παίζει αυτόν τον ρόλο στην πράξη, δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένο ούτε ότι δημιουργήθηκε συνειδητά, ούτε ότι δημιουργήθηκε για αυτούς τους λόγους. Είναι πολύ πιθανό οι υπάρχοντες θεσμοί να έχουν προκύψει μέσα από σειρά τυχαίων γεγονότων και διαδικασιών που λίγο έχουν να κάνουν με τον σχεδιασμό που οι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί αποδίδουν εκ των υστέρων σε συγκεκριμένους ορθολογικούς δρώντες (Keohane 1984: 81). Άλλωστε, οι δημιουργοί ενός θεσμού είναι μάλλον απίθανο να προβλέψουν τις συνέπειες που θα προκύψουν από τη λειτουργία του.

Επιπλέον, είναι γεγονός ότι ένας θεσμός συχνά δεν είναι η μοναδική πιθανή λύση ενός πολιτικού προβλήματος. Όπως επανειλημμένα προκύπτει από εφαρμογές της θεωρίας των παιγνίων σε ορισμένα προβλήματα συλλογικής δράσης ή άλλα σχετικά προβλήματα συντονισμού ορθολογικών ατομικών δράσεων, αυτά δεν επιδέχονται μία μόνον και ιδανική λύση, αλλά πολλαπλές. Υπάρχουν, δηλαδή, πολλαπλά σημεία ισορροπίας και, άρα, πολλοί πιθανοί θεσμοί που θα μπορούσαν να 'θεραπεύσουν' κάθε συγκεκριμένο πρόβλημα. Στις περιπτώσεις αυτές, η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση

δεν μπορεί από μόνη της να μας εξηγήσει γιατί επελέγη μια συγκεκριμένη θεσμική μορφή και όχι κάποια άλλη (Garrett & Weingast 1993). Για να απαντήσουν στο συγκεκριμένο πρόβλημα, οι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί οφείλουν να αναφερθούν σε άλλους παράγοντες που είναι εξωτερικοί στην ανάλυσή τους, όπως είναι για παράδειγμα οι ιδέες (Blyth 1997α).

Τέλος, σύμφωνα με την άποψη των ορθολογικών νεο-θεσμικών, η θεσμική συνέχεια είναι έκφραση της καλύτερης δυνατής ισορροπίας μεταξύ των ατομικών συμφερόντων ορθολογικών δρώντων και η θεσμική αλλαγή αποτελεί πέρασμα από ένα τέτοιο ιδανικό σημείο ισορροπίας σε κάποιο άλλο. Εάν, όμως, ένας θεσμός διαρκεί διότι λύνει επιτυχώς προβλήματα συλλογικής δράσης, δεν εξηγείται εύκολα το γιατί ή το πώς ο θεσμός αυτός μετά αλλάζει (Hall & Taylor 1996: 952-3). Αν, δηλαδή, είναι πράγματι άριστη κατά Pareto η λύση που δίνει ένας θεσμός, για ποιο λόγο να επιδιώξουν την αλλαγή του ορθολογικά σκεπτόμενοι δρώντες; Το ερώτημα αυτό δεν μπορεί, προφανώς, να απαντηθεί χωρίς την επίκληση παραγόντων που να εξηγούν την αλλαγή των προτιμήσεων των ορθολογικών δρώντων, οι οποίοι αποκτούν έτσι λόγους για να επιδιώξουν τη θεσμική αλλαγή. Τέτοιοι παράγοντες που αλλάζουν τις προτιμήσεις των ατόμων θα μπορούσαν να είναι, για παράδειγμα, εξωτερικές ιδεολογικές επιρροές ή σημαντικά εξωτερικά ή εσωτερικά γεγονότα. Η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση, όμως, ξεκινά πάντοτε με ένα δεδομένο: οι προτιμήσεις των ορθολογικών δρώντων είναι εξωγενείς, διαμορφώνονται δηλαδή σε συνθήκες που δεν μας αφορούν, άρα δεν λαμβάνεται υπόψη στα πλαίσια της θεωρίας η διαδικασία (διαμόρφωσης και) αλλαγής των ατομικών προτιμήσεων που πραγματοποιείται στα πλαίσια του ευρύτερου θεσμικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση συνήθως εξηγεί τη θεσμική αλλαγή με τη δυναμική της απόκλισης (mismatch dynamics), εκδοχή της οποίας αποτελεί η 'θεσμική αντίφαση' των Friedland και Alford. Σύμφωνα με τη θεωρία της δυναμικής της απόκλισης, οι θεσμοί αλλάζουν επειδή, για παράδειγμα, λόγω αλλαγών στο ευρύτερο περιβάλλον, έρχεται η στιγμή κατά την οποία συγκρούονται με άλλους κανόνες ή επειδή δεν μπορούν πλέον να επιτελέσουν τον σκοπό για τον οποίο αρχικά δημιουργήθηκαν ή επειδή παύουν να τυχαίνουν κοινωνικής νομιμοποίησης (Norgaard 1996: 49). Οι θεσμοί, με άλλα λόγια, παύουν για κάποιο λόγο να 'ταυριάζουν' με το περιβάλλον διότι ξεπερνιούνται από την πραγματικότητα και δεν μπορούν πλέον να ανταποκριθούν στις 'πραγματικές' ανάγκες. Η κρίση που δημιουργείται λόγω της απόκλισης του θεσμού από το περιβάλλον οδηγεί στη θεσμική

αλλαγή. Ποιοι παράγοντες, όμως, είναι πιθανότερο να πυροδοτήσουν τη δυναμική της απόκλισης; Η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση, όπως ακριβώς και η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση, δεν μπορεί να αποφεύγει εδώ την επίκληση εξωτερικών παραγόντων, όπως οι ιδέες ή τα εξαιρετικά γεγονότα.

Μια άλλη εύλογη ερώτηση είναι πώς ακριβώς διαμορφώνεται η αιτιακή σχέση περιβαλλοντικής αλλαγής-θεσμικής αλλαγής στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής νεο-θεσμικής προσέγγισης. Τι μεσολαβεί από τη στιγμή που μια αλλαγή στο ευρύτερο περιβάλλον διαμορφώνει συνθήκες στα πλαίσια των οποίων γίνεται δυνατή η αλλαγή ενός πολιτικού θεσμού και στο γεγονός της θεσμικής αλλαγής; Οι περιβαλλοντικές συνθήκες μπορούν να προκαλέσουν την ανάγκη για θεσμική αλλαγή. Από το σημείο αυτό, όμως, και πέρα, η ανάγκη για θεσμική αλλαγή πρέπει να διατυπωθεί με πολιτικούς όρους, να κερδίσει έδαφος και να επιδιωχθεί. Από ποιους φορείς δράσης θα περιμέναμε να αποτελέσουν υποκείμενα των θεσμικών αλλαγών, όταν τα άτομα εξ ορισμού προσανατολίζουν τη συμπεριφορά τους πάντοτε με βάση καθιερωμένες πολιτιστικές πρακτικές και δοσμένα πλαίσια εννοιών και αξιών και, άρα, δεν δρουν κατεξοχήν ή κατά κύριο λόγο, στρατηγικά;⁸ Αν λοιπόν η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση αδυνατεί να εξηγήσει τη θεσμική αλλαγή διότι οι προτιμήσεις των ορθολογικών δρώντων είναι εξωγενείς, η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση αδυνατεί να εξηγήσει τη θεσμική αλλαγή διότι οι προτιμήσεις των δομικά υπέρ-καθορισμένων δρώντων είναι ενδογενείς.

Πέρα, όμως, από το παλαιό ζήτημα του υπέρ-καθορισμού της ατομικής δράσης από το δομικό-θεσμικό περιβάλλον που δυσχεραίνει την εξήγηση της θεσμικής αλλαγής, η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση αντιμετωπίζει πρόβλημα και στην εξήγηση της δημιουργίας των θεσμών. Σύμφωνα με τη δυναμική της απόκλισης, ο καθοριστικός παράγοντας που οδηγεί στη ριζική θεσμική αλλαγή είναι το 'κακό ταίριασμα' μεταξύ θεσμών και πραγματικότητας ή μεταξύ των σκοπών που καλείται να επιτελέσει ένας θεσμός και της ικανότητάς του να επιτελέσει τους σκοπούς αυτούς. Σε ποιον βαθμό, όμως, αποτελεί 'καλό ταίριασμα' –δηλαδή ακριβή και αποτελεσματική απάντηση στο πρόβλημα– η θεσμική αλλαγή; (Moe 1990). Οι κοινωνιολόγοι νεο-θεσμικοί, με άλλα λόγια, υποθέτουν ότι η στιγμή της θεσμικής δημιουργίας αποτέλεσε ένα 'καλό ταίριασμα', δηλαδή ότι ο κάθε θεσμός δημιουργήθηκε ως βέλτιστη και αποτελεσματική απάντηση σε συγκεκριμένη λειτουργία που υποδεικνύεται από το ευρύτερο περιβάλλον και, άρα, ότι η κάθε θεσμική

αλλαγή εκπορεύεται από την ίδια ανάγκη, αυτή της εύρεσης μιας νέας και εξίσου αποτελεσματικής απάντησης σε νέες συνθήκες. Συχνά, δηλαδή, οι κοινωνιολόγοι νεο-θεσμικοί πέφτουν στην ίδια παγίδα με τους ορθολογικούς νεο-θεσμικούς, που δεν είναι άλλη από αυτή του λειτουργισμού. Και οι δύο προσεγγίσεις δεν υπολογίζουν ή υποτιμούν τη σημασία των μη-επιδιωκόμενων συνεπειών των θεσμών, οι οποίες επηρεάζουν τις διαδικασίες θεσμικής δημιουργίας και μεταβολής.

Τα όπλα της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης: χρόνος και εξουσία, γεγονότα και ιδέες

Τόσο από τη διαδικασία της διαδοχικής εξάρτησης, όσο και από τις συνέπειες της αυξανόμενης απόδοσης (increasing returns) στη θεσμική αλλαγή, προκύπτει μια στατική εικόνα του πολιτικού κόσμου, όπου οι επιλογές για δημιουργία θεσμών *ex novo* και οι πιθανότητες για ριζική θεσμική αλλαγή είναι εξαιρετικά περιορισμένες και όπου ισχυρές δυνάμεις λειτουργούν προς όφελος της σταθερότητας. Προχωρώντας πέρα από αυτή την αρχική εντύπωση, θα υποστηρίξουμε την άποψη ότι η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση διαθέτει πληρέστερες απαντήσεις από την ορθολογική και την κοινωνιολογική προσέγγιση στην εξήγηση των δραστικών θεσμικών μεταβολών.

Καταρχάς, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση, δεν βαρύνεται με τις αδυναμίες των άλλων δύο προσεγγίσεων. Σε αντίθεση τόσο με την ορθολογική, όσο και με την κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση, δεν αντιμετωπίζει τους θεσμούς σαν άριστες απαντήσεις σε συγκεκριμένα πολιτικά προβλήματα ή πολιτικές λειτουργίες, αντίθετα, τονίζει την έλλειψη αποτελεσματικότητας των θεσμών, καθώς και τις μη επιδιωκόμενες συνέπειές τους (Thelen 1999). Επιπλέον, αναγνωρίζοντας ότι η σχέση ατόμου-δομής είναι πιο σύνθετη από ό,τι την παρουσιάζουν ορθολογικοί και κοινωνιολόγοι νεο-θεσμικοί, οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί διαθέτουν καταρχάς ευρύτερο πεδίο μελέτης των μηχανισμών της θεσμικής αλλαγής, διότι δεν αποκλείουν *ex ante* των προτέρων ούτε την πιθανότητα οι μηχανισμοί αυτοί να περνούν μέσα από τη (ανα)διαμόρφωση των ατομικών προτιμήσεων, ούτε την περίπτωση να οδηγούνται από στρατηγικούς υπολογισμούς.

Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο πλεονεκτεί η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση σε σχέση με τις άλλες δύο, είναι ότι λαμβάνει σοβαρότερα υπόψη της ορισμένες διαστάσεις της πολιτικής πραγματικότητας οι οποίες είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την κατανόηση της δυναμικής των θεσμών. Πρόκει-

ται, καταρχάς, για τη διάσταση του χρόνου. Αν επιχειρούσαμε σχηματικά να αποδώσουμε τη σχέση των τριών προσεγγίσεων με τον χρόνο θα λέγαμε ότι εκεί όπου η ορθολογική νεο-θεσμική προσέγγιση επικεντρώνεται σε ένα 'επεισόδιο' μιας ιστορίας, η κοινωνιολογική προσέγγιση διηγείται ολόκληρη την ιστορία χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, ενώ η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση εξετάζει το επεισόδιο που μας ενδιαφέρει εντάσσοντάς το στα χρονικά πλαίσια που είναι απαραίτητα για να εξηγήσουν το πώς αυτό εξελίχθηκε. Η οπτική αυτή προσφέρει στον πολιτικό ερευνητή τη δυνατότητα εξέτασης ορισμένων ερωτημάτων με τα οποία οι άλλες δύο προσεγγίσεις δεν τον βοηθούν. Για ποιους λόγους, για παράδειγμα, πραγματοποιήθηκε η θεσμική αλλαγή Α κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου χ και όχι κάποιας άλλης περιόδου ψ; Γιατί η θεσμική αλλαγή Α προηγήθηκε της θεσμικής αλλαγής Β;

Μια άλλη διάσταση, ιδιαίτερα σημαντική για την εξήγηση της δημιουργίας και αλλαγής των θεσμών, στην οποία η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση αποδίδει το απαιτούμενο βάρος, σε αντίθεση με τις άλλες δύο προσεγγίσεις, είναι η διάσταση της εξουσίας. Οι περισσότεροι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί τείνουν να αντιμετωπίζουν τη δημιουργία των θεσμών σαν διαδικασία σύναψης σύμβασης μεταξύ ισοδύναμων και ανεξάρτητων μερών που πραγματοποιείται πίσω από ένα ρωσιανό 'πέπλο άγνοιας' (veil of ignorance) (Rawls [1971] 2001, Shepsle 1989). Τείνουν, δηλαδή, να μην λαμβάνουν υπόψη τους τις ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας που προικίζουν ορισμένα από τα μέλη που 'συνάπτουν' αυτή τη σύμβαση με μεγαλύτερη επιρροή στη διαδικασία της δημιουργίας ενός θεσμού. Και η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση τείνει να παραβλέπει τις άνισες δυνατότητες επιρροής στη δημιουργία και αλλαγή των θεσμών που μπορεί να έχουν διαφορετικοί δρώντες, διότι η συμπεριφορά των τελευταίων είναι σε κάθε περίπτωση μη-στρατηγική. Αντίθετα, οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί οι οποίοι αναγνωρίζουν ότι οι θεσμοί αντανακλούν, δομούν και αναπαράγουν άνισες σχέσεις εξουσίας, θεωρούν ότι τόσο η δημιουργία όσο και η αλλαγή ενός θεσμού συχνά είναι αντικείμενο ή/και αποτέλεσμα σύγκρουσης μεταξύ ομάδων με διαφορετικές δυνατότητες επιρροής (Hall & Taylor 1996: 954, Pierson 2000). Τα επιπλέον ερωτήματα που μπορούμε να προσεγγίσουμε μέσω της ιστορικής προσέγγισης, λόγω ακριβώς της ευαισθησίας που δείχνουν στο θέμα της εξουσίας, είναι τα εξής: γιατί έγινε αυτή η αλλαγή και όχι άλλη; Ποιες δυνάμεις την επεδίωξαν ή είναι πιθανό να την επιδιώξουν;

Ένα τρίτο πλεονέκτημα της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης έναντι

των άλλων δύο αφορά την ικανότερη ενσωμάτωση στην ανάλυση των εξωτερικών παραγόντων που 'πυροδοτούν' την αλλαγή, δηλαδή, των ('μεγάλων' ή 'μικρών', εξαιρετικών ή ενταγμένων σε ένα πλαίσιο πολιτικής ομαλότητας) γεγονότων και των ιδεών. Όπως η ορθολογική και η κοινωνιολογική νεο-θεσμική προσέγγιση, έτσι και η ιστορική δεν μπορεί, σε τελική ανάλυση, να εξηγήσει τη θεσμική αλλαγή χωρίς να επικαλεστεί εξωτερικούς παράγοντες. Στην ερώτηση, για παράδειγμα, τι προκάλεσε τη δημιουργία ενός συγκεκριμένου θεσμού (τη δημιουργία του σύγχρονου κράτους πρόνοιας στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης) τη χρονική περίοδο χ (τις δεκαετίες του 1950 και 1960) και όχι ψ (τη δεκαετία του 1970), δεν θα υπάρξει εύκολα απάντηση που να μην κάνει τελικά αναφορά σε κάποιο ιστορικό γεγονός, κρίσιμο σημείο ή επεισόδιο (π.χ., την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου το 1946, την πετρελαϊκή κρίση του 1973). Αντίστοιχα, στην ερώτηση τι προκαλεί την αλλαγή στους συσχετισμούς εξουσίας και, άρα, στους θεσμούς, οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί συχνά απαντούν υποδεικνύοντας αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι δρώντες αντιλαμβάνονται το συμφέρον τους ή/και το ευρύτερο περιβάλλον, άρα αλλαγές στο επίπεδο των κυρίαρχων ιδεών και πεποιθήσεων.

Κανείς πολιτικός επιστήμονας δεν ισχυρίζεται ότι μπορεί να προβλέψει με ακρίβεια εξαιρετικά γεγονότα, όπως, για παράδειγμα, μια πολιτική δολοφονία ή μια τρομοκρατική επίθεση, και τις συνέπειές τους για τη θεσμική αλλαγή. Άλλα γεγονότα, όπως η πτώση μιας κυβέρνησης ή η αλλαγή πολιτικής ηγεσίας μέσα σε ένα πολιτικό κόμμα και οι επιπτώσεις τους είναι περισσότερο προβλέψιμα. Σε κάθε περίπτωση, σε αντίθεση με την πρακτική που συχνά υιοθετούν οι άλλες δύο προσεγγίσεις, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση δεν επικαλείται τέτοια γεγονότα αυθαίρετα, δηλαδή ως εξηγήσεις που εμφανίζονται σαν από μηχανής θεός για να δώσουν διεξοδό όταν δεν υπάρχουν άλλες διαθέσιμες εξηγήσεις, αλλά τα συνδέει με τη θεσμική αλλαγή εντάσσοντάς τα σε ένα χρονικό-ιστορικό πλαίσιο και επιχειρώντας να τεκμηριώσει συγκεκριμένες αιτιακές σχέσεις εξετάζοντας τις διαδικασίες που συνδέουν το γεγονός με τη δημιουργία ή την αλλαγή ενός θεσμού. Δεδομένης της προσοχής που δίνει η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση στη διάσταση του χρόνου, ρίχνει ιδιαίτερο βάρος στην εξέταση της διαδοχής των γεγονότων, αναγνωρίζοντας ότι το τότε συμβαίνει ένα γεγονός μπορεί να είναι καθοριστικό για τη θεσμική εξέλιξη ανεξάρτητα από το αν αυτό το γεγονός είναι 'μεγάλο' ή 'μικρό'. Ακόμη και ένα μικρής σημασίας γεγονός μπορεί να είναι καθοριστικό όταν, για παράδειγμα, συμβεί σε αρχικά στάδια

παγίωσης ενός θεσμού (Pierson 2000: 263-4). Επίσης, εστιάζοντας στα κρίσιμα γεγονότα, εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους τα γεγονότα αυτά περιορίζουν τις επιλογές μεταξύ διαθέσιμων θεσμικών μορφών και προκαθορίζουν την μετέπειτα εμμονή της επιλογής που θα προωθηθεί, άρα και τα συγκεκριμένα εμπόδια που θα έχει να αντιμετωπίσει η κάθε προσπάθεια για θεσμική αλλαγή (Thelen 1999). Τέλος, δεδομένης της σημασίας που δίνει η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση στη διάσταση της εξουσίας, μπορεί να αναγνωρίσει και να αναδείξει τον ρόλο που έπαιξαν ή μπορούν να παίξουν ορισμένα γεγονότα στην αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών η οποία, με τη σειρά της, μπορεί να οδηγήσει στη θεσμική αλλαγή.

Οι ορθολογικοί νεο-θεσμικοί συχνά αντιμετωπίζουν τις ιδέες ως εστιακά σημεία (focal points) που περιορίζουν το φάσμα των επιλογών, στα πλαίσια παιγνίων θετικού αθροίσματος τα οποία εμφανίζουν πολλαπλά πιθανά σημεία ισορροπίας (Garrett & Weingast 1993). Με αυτόν τον τρόπο επιχειρούν να εξηγήσουν την επιλογή και δημιουργία συγκεκριμένων θεσμών οι οποίοι θα ήταν εξίσου αποτελεσματικές λύσεις σε δεδομένα προβλήματα συντονισμού, συνεργασίας ή συλλογικής δράσης. Οι εξηγήσεις αυτές, όμως, που θεωρούν τις ιδέες εργαλεία ορθολογικών δρώντων οι οποίοι προσπαθούν να επιτύχουν συγκεκριμένους στόχους (Blyth 1997a: 230), δεν εξηγούν γιατί ορισμένες ιδέες λειτουργούν σαν εστιακά σημεία κάποιες στιγμές και όχι άλλες (Legro 2000: 421). Οι κοινωνιολόγοι νεο-θεσμικοί, από την άλλη πλευρά, χρησιμοποιούν έναν ορισμό του θεσμού τόσο ευρύ που και οι ιδέες μπορούν να θεωρηθούν θεσμοί. Όταν κάθε μορφής άτυπη ή συμβολική πρακτική μπορεί να θεωρηθεί θεσμός, τότε η νοητή γραμμή που χωρίζει τους θεσμούς από τις ιδέες παύει να υφίσταται. Δεν μπορούν, λοιπόν, οι κοινωνιολόγοι να επικαλεστούν τις ιδέες ως παράγοντα αλλαγής γιατί η ιδεατική αλλαγή είναι μια μορφή θεσμικής αλλαγής.

Οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί αντιμετωπίζουν την αλλαγή ιδεών ως διαδικασία που εξελίσσεται στον χρόνο,⁹ και κάποιιοι από αυτούς προσπαθούν να τη συνδέσουν συστηματικά με τη διαδικασία της θεσμικής αλλαγής. Μακροσκοπικά, στα πλαίσια της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης, μπορεί κανείς να δει τη διαδικασία αλλαγής ιδεών και αυτή της αλλαγής ενός θεσμού να διατρέχουν διαφορετικές πορείες που δεν συμπίπτουν, και που συχνά βρίσκονται σε ένταση μεταξύ τους. Η ένταση αυτή δημιουργεί προϋποθέσεις αλλαγής (Lieberman 2002: 702). Πώς όμως συμβαίνει αυτό συγκεκριμένα;

Αν οι θεσμοί προσφέρουν τα συμφραζόμενα, δηλαδή τα πλαίσια μέσα στα οποία ταυτόχρονα οριοθετείται και επενδύεται με νόημα η ατομική δράση,

οι ιδέες προσφέρουν το περιεχόμενο, δηλαδή το υλικό που διαθέτουν τα άτομα στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν αφενός το περιβάλλον, αφετέρου το ατομικό τους συμφέρον. Οι θεσμοί 'εμπεριέχουν' ιδέες. Παρά το γεγονός ότι οι ιδέες εντάσσονται σε ευρύτερα πολιτιστικά και θεσμικά συστήματα, λειτουργούν με κάποια αυτονομία σε σχέση με τα συστήματα αυτά. Η αποτυχία ενός θεσμού να επιτελέσει τους σκοπούς στη βάση των οποίων νομιμοποιείται, μπορεί να γίνει αντιληπτή ως χρεοκοπία των ιδεών που εμπεριέχει. Στο σημείο αυτό ανοίγεται μια 'μάχη ιδεών' (Parsons 2002: 57). Φορείς εναλλακτικών πολιτικών ιδεών που επιδιώκουν ενίσχυση της θέσης τους βρίσκουν την ευκαιρία να προωθήσουν αλλαγές σύμφωνα με τις ιδέες που προσβέουν, επιταχύνοντας τη γενικευμένη αμφισβήτηση των 'παλιών' ιδεών και την εξάπλωση των 'νέων'. Νέες ιδέες μπορούν να αλλάξουν τον τρόπο με τον οποίο κάποιοι ορθολογικοί δρώντες αντιλαμβάνονται το συμφέρον τους και, άρα, τις προτιμήσεις τους. Οι αλλαγές στις προτιμήσεις πολιτικής αποσταθεροποιούν τις (άνισες) σχέσεις εξουσίας που αντανάκλα ο θεσμός και ανακινούν το θέμα της θεσμικής αλλαγής. Το προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο επηρεάζει, όμως, σε μεγάλο βαθμό την τελική έκβαση της αλλαγής, διότι εκφράζει συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας, που σημαίνει ότι κάποιοι θα έχουν περισσότερες δυνατότητες να επιβάλλουν τις ιδέες τους σε σχέση με άλλους (Hall 1993).

Συγκεκριμένες πολιτικές ιδέες όμως –από τις αμέτρητες που κυκλοφορούν– αποκτούν κύρος και δύναμη σε συγκεκριμένες στιγμές και όχι σε άλλες (Berger 2001: 233). Οι ιδέες δεν βοηθούν τα άτομα στο να αντιλαμβάνονται μόνο το ατομικό τους συμφέρον, αλλά και το περιβάλλον τους. Οι ιδέες, συνεπώς, χρησιμεύουν στα άτομα προκειμένου να ερμηνεύουν και να ταξινομούν τα πολιτικά γεγονότα (Lieberman 2002). Μπορεί σε ορισμένες περιόδους κάποια πολιτικά γεγονότα να λειτουργούν ως επιβεβαίωση ή διάψευση συγκεκριμένων ιδεών, με αποτέλεσμα τα επιχειρήματα όσων προσβέουν τις ιδέες αυτές να πείθουν σε μεγαλύτερο βαθμό και η επικράτηση των νέων ιδεών να επιταχύνεται (Legro 2000: 423). Οι νέες ιδέες εντέλει θεσμοποιούνται, δηλαδή παγιώνονται στα πλαίσια της νέας θεσμικής μορφής που θα προκύψει.

Συμπεράσματα

Αν η εξήγηση της δημιουργίας και της αλλαγής των θεσμών είναι η 'αχίλλειος πτέρνα' όλων των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων, αυτό συμβαίνει γιατί

οι θεσμοί είναι σχετικά σταθερά στοιχεία της πολιτικής. Αρκεί, όμως, η αναφορά στην αποαποικιοποίηση ή στη μετάβαση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στην οικονομία της αγοράς και στην ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση για να μας υπενθυμίσει ότι ριζικές θεσμικές αλλαγές ενίοτε συμβαίνουν. Η ανάλυση των νεο-θεσμικών οφείλει να τις εντάσσει στις εξηγήσεις της με συνέπεια. Σε ό,τι προηγήθηκε, υποστηρίζαμε την άποψη ότι μεταξύ των τριών νεο-θεσμικών προσεγγίσεων που αναφέρθηκαν, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση μπορεί να προσφέρει πληρέστερες εξηγήσεις στον 'γρίφο' της θεσμικής δυναμικής, διότι αναγνωρίζει τα ελλείμματα στην αποτελεσματικότητα των θεσμών, διαθέτει ευρύ πεδίο αναζήτησης αιτιακών σχέσεων που οδήγησαν στην αλλαγή, λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τη διάσταση του χρόνου και τις άνισες σχέσεις εξουσίας που αντανακλούν και διαιωνίζουν οι θεσμοί και προσπαθεί να συνδέσει με συστηματικό τρόπο εξωγενείς παράγοντες, όπως τα πολιτικά γεγονότα και τις ιδέες, τους οποίους συχνά επικαλούνται ως *deus ex machina* οι νεο-θεσμικοί για να εξηγήσουν τη θεσμική αλλαγή.

Το ότι η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση αντιμετωπίζει με καλύτερους όρους την αλλαγή δεν σημαίνει, όμως, ότι δεν έχει τα τρωτά της σημεία. Καταρχάς, ότι κερδίζει σε πληρότητα συχνά το χάνει σε ακρίβεια. Η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση είναι μια φιλόδοξη προσπάθεια ευρείας σύνθεσης που επιχειρεί τον συνυπολογισμό όλων των σχετικών παραγόντων που συμβάλλουν στη θεσμική συνέχεια και αλλαγή. Όσο περισσότερους παράγοντες, όμως, εισάγουμε στην ανάλυσή μας και όσο μεγαλύτερη ποικιλία επιτρέπουμε στις στρατηγικές και τα εργαλεία της έρευνας, τόσο αυξάνεται ο βαθμός συνθετότητας και τόσο δυσκολότερη γίνεται η διατύπωση των σημαντικότερων σχέσεων αιτιότητας που δεν μένουν στην περιγραφή, αλλά προχωρούν στην εξήγηση των πολιτικών φαινομένων. Όλο και περισσότεροι πάντως είναι οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί που αναγνωρίζουν το πρόβλημα αυτό και επιχειρούν να το αντιμετωπίσουν στον βαθμό του δυνατού, βελτιώνοντας τον ερευνητικό τους σχεδιασμό και οξύνοντας τα ερευνητικά τους εργαλεία.

Επιπλέον, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση δεν έχει, τουλάχιστον προς το παρόν, καταλήξει σε μια συγκεκριμένη εκδοχή της σχέσης ατόμου-δομής. Πολλοί ιστορικοί νεο-θεσμικοί υιοθετούν έναν συνδυασμό ορθολογικών και κοινωνιολογικών παραδοχών που μεταφράζεται σε εκλεκτισμό στην επιλογή της μεθόδου/των μεθόδων που χρησιμοποιούν για να ερευνήσουν συγκεκριμένα πολιτικά φαινόμενα, ο οποίος, όμως, έχει το κόστος του. Συχνά, είναι δύσκολο να διακρίνουμε εάν ένας θεσμός λειτούργησε ως πλαίσιο κοινωνι-

κοποίησης ή ως στρατηγικός περιορισμός στην ατομική συμπεριφορά κάποιου ή κάποιων πολιτικών δρώντων και το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, δυσκολεύει την εξήγηση της θεσμικής αλλαγής. Οι Hay και Wincott έχουν υποστηρίξει την άποψη ότι η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση εμπεριέχει στοιχεία που θα μπορούσαν στο μέλλον να την οδηγήσουν στη διατύπωση μιας νέας θεώρησης του προβλήματος ατόμου-δομής. Το κλειδί, κατά την άποψή τους, βρίσκεται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θεσμικών 'αρχιτεκτόνων', θεσμικών υποκειμένων και θεσμικού περιβάλλοντος (Hay & Wincott 1998).

Τέλος, οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί μπορεί να έχουν προχωρήσει περισσότερο σε σχέση με τους ορθολογικούς ή τους κοινωνιολόγους νεο-θεσμικούς στην επισήμανση των σχέσεων της θεσμικής αλλαγής με τις ιδέες και τα πολιτικά γεγονότα, αρκετή προσπάθεια όμως πρέπει ακόμη να καταβληθεί προκειμένου οι σχέσεις αυτές να μπορούν να γίνουν αντικείμενο σε βάθος μελέτης. Ενδεικτικά, με ποιους τρόπους διεξάγεται η 'μάχη των ιδεών' στις κρίσιμες περιόδους αμφισβήτησης που οδηγούν στη θεσμική αλλαγή; Πώς ακριβώς παγιώνονται νέες ιδέες στα πλαίσια των θεσμών; Ποια χαρακτηριστικά έχουν τα πολιτικά γεγονότα εκείνα που έχουν τις μεγαλύτερες πιθανότητες να οδηγήσουν σε θεσμική αλλαγή; Με τέτοιου είδους ερωτήματα οφείλουν να ασχοληθούν οι ιστορικοί νεο-θεσμικοί, ώστε η ανάλυσή τους να αγγίζει πλευρές της θεσμικής δυναμικής που παραμένουν ακόμη ανεξερευνήτες.

Εάν η δημιουργία και η αλλαγή των θεσμών μπορούν να συμφιλωθούν με τη συνέχεια και την αδράνεια της θεσμικής επανάληψης στα πλαίσια της νεο-θεσμικής προσέγγισης, η μεγαλύτερη ελπίδα για να συμβεί αυτό βρίσκεται στην εξέλιξη και τη βελτίωση της ιστορικής νεο-θεσμικής εκδοχής, όπως ελπίζουμε να έδειξε η παρούσα μελέτη.

Σημειώσεις

1. Κατά τους συμπεριφοριστές, η έγκυρη εξήγηση των πολιτικών και κοινωνικών φαινομένων οφείλει να στηρίζεται στη συστηματική μελέτη της (αποκλειστικά και μόνον) *παρατηρήσιμης* συμπεριφοράς ατόμων ή ομάδων και η όποια υπόθεση σχετική με την ερμηνεία αυτής της συμπεριφοράς να επαληθεύεται μέσα από επαναλαμβανόμενες εμπειρικές έρευνες.

2. Οι κύριοι άξονες της ορθολογικής προσέγγισης (Schumpeter, [1942] 1972, Downs, [1957] 1990, Buchanan & Tullock, [1962] 1999, Olson, [1965] 1991, Hirschman [1970] 2002 κ.α.) είναι, συνοπτικά, οι εξής: 1) ο μεθοδολογικός ατομισμός, αρχή σύμφωνα με την οποία η βασική μονάδα ανάλυσης των συλλογικών διαδικασιών πρέπει να είναι το άτομο. Η συμπερι-

φορά οι ουδένποτε συλλογικού μορφώματος, ομάδας ή συνόλου μπορεί πάντοτε να εξηγηθεί με βάση τη συμπεριφορά των ατόμων-μονάδων που το συναποτελούν· 2) η υπόθεση ότι αυτό που κινεί το άτομο είναι η επιδίωξη του ατομικού του συμφέροντος, το οποίο συνίσταται στην ικανοποίηση των δοσμένων και σταθερά ιεραρχημένων προτιμήσεών του. Το περιεχόμενο των προτιμήσεων αυτών δεν λαμβάνεται υπόψη: μπορεί, π.χ., να πρόκειται για την επιθυμία για ατομικό πλουτισμό ή για την ατομική προτίμηση για περιβαλλοντική σωτηρία του πλανήτη· 3) η υπόθεση της ορθολογικά προσανατολισμένης συμπεριφοράς, σύμφωνα με την οποία κάθε φορά που βρίσκεται μπροστά σε μια επιλογή, το άτομο επιλέγει στρατηγικά τον δρόμο εκείνο που κρίνει ως πιθανότερο να το οδηγήσει στη μεγιστοποίηση του οφέλους του, δηλαδή στην ικανοποίηση των προτιμήσεών του στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό· και 4) η κατανόηση και περιγραφή της πολιτικής και της κοινωνίας με οικονομικούς όρους, δηλαδή με όρους αγοράς, ανταλλαγής και ανταγωνισμού. Βλ., Κατσούλης, Η. (1990) 'Πρόλογος στην ελληνική έκδοση' στο Downs [1957] 1990.

3. Στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες Θεωρίες για τη Φύση της Επιχείρησης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

4. Για μια κατατοπιστική εισαγωγή στο πρόβλημα της συλλογικής δράσης, βλ. Κατσούλης, Η (1991) 'Πρόλογος στην ελληνική έκδοση', στο Olson [1965] 1991.

5. Η μη-συνεργατική θεωρία των παιγνίων αφορά στους τρόπους με τους οποίους λειτουργεί το άτομο στα πλαίσια μιας διαδικασίας λήψης αποφάσεων, όταν γνωρίζει ότι το τελικό αποτέλεσμα δεν εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τη δική του δράση αλλά και από τη δράση άλλων ατόμων.

6. Στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Τσιβάκου, Ι. (επιμ.) (1994), *Δράση και Σύστημα. Σύγχρονες Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων*, Αθήνα: Θεμέλιο και Σωτηρόπουλος, Δ. (1996), 'Οι ανεκπλήρωτες υποσχέσεις της θεωρίας των οργανώσεων: σύγκριση της οικολογίας των οργανώσεων με τη νεο-θεσμική ανάλυση', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 89-90, Α/-Β/.

7. Ο Χ. Ι. Παρασκευόπουλος, αποδίδει το path dependence με τον όρο 'διαδοχική εξάρτηση' (βλ. Παρασκευόπουλος, Χ. Ι. (2001), 'Κοινωνικό κεφάλαιο, διαδικασία μάθησης και θεωρία της ολοκλήρωσης', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17). Ο Γ. Παγουλάτος με τον όρο 'τροχιά εξάρτησης' (βλ. Παγουλάτος, Γ. (1999), 'Ιδέες, θεσμοί και συμπεριρόντα στη δημόσια πολιτική: η περίπτωση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 13). Ενώ και οι δύο όροι είναι εξίσου έγκυροι, η επιλογή του πρώτου κρίθηκε σκόπιμη γιατί περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια τον χαρακτήρα της εν λόγω εξάρτησης.

8. Για μια κριτική της κοινωνιολογικής νεο-θεσμικής σκοπιάς από τη σκοπιά ακριβώς της αδυναμίας της να αντιμετωπίσει το θέμα της θεσμικής αλλαγής στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Σωτηρόπουλος, Δ. (1996) 'Οι ανεκπλήρωτες υποσχέσεις της θεωρίας των οργανώσεων: σύγκριση της οικολογίας των οργανώσεων με τη νεο-θεσμική ανάλυση', *ό.π.*

9. Πολιτικοί επιστήμονες που χρησιμοποιούν ιδεατικές προσεγγίσεις, έχουν διατυπώσει και προτείνει διαφορετικές εκδοχές του ιδεατικού κύκλου της πολιτικής αλλαγής, βλ. Blyth 1997β, Legro 2000.

Βασική βιβλιογραφία

- Di Maggio, P. J. & Powell, W.W., επιμ., (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hall, P. & Taylor, R. (1996). 'Political Science and the Three New Institutionalisms'. *Political Studies*, XLIV: 936-57.
- March, J. & Olsen, J. (1984). 'The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life'. *American Political Science Review*, 78: 734-49.
- March, J. & Olsen, J. (1989). *Rediscovering Institutions: The organizational basis of politics*. New York: The Free Press.
- Shepsle, K. (1989). 'Studying Institutions: some lessons from the Rational Choice Approach'. *Journal of Theoretical Politics*, 1,2: 131-147.
- Steinmo, S., Thelen, K. & Longstreth, F., επιμ., (1992). *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Arthur, W.B. (1994). *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Aspinwall, M.D. & Schneider, G. (2000). 'Same menu, separate tables: the institutionalist turn in political science and the study of European integration'. *European Journal of Political Research*, 38: 1-36.
- Aspinwall, M.D. & Schneider, G. (2001). *Rules of Integration*. Manchester: Manchester University Press.
- Axelrod, R. (1984). *The Social Evolution of Co-operation*. New York: Basic Books.
- Bates R. H., Greif, A., Levi, M., Rosenthal, J. L., Weingast, B. (1998). *Analytic Narratives*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Berman, S. (2001). 'Ideas, norms and culture in political analysis'. *Comparative Politics*, 33: 231-250.
- Blyth, M. (1997α). "Any more bright ideas?" The ideational turn of comparative political economy'. *Comparative Politics*, 29, 2: 229-250.
- Blyth, M. (1997β) 'Moving the political middle: Redefining the boundaries of state action'. *The Political Quarterly*: 231-240.
- Buchanan, J.M. & Tullock G. (1999 [1960]). *Ο Λογισμός της Συναινέσεως*. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Bulmer, S. (1994). 'The new governance of the European Union: A new institutionalist approach'. *Journal of Public Policy*, 13: 351-380.
- Bulmer, S. & Armstrong, K. (1997). *The governance of the single European market*. Manchester: Manchester University Press.
- Calvert, R. (1994). 'The Rational Choice Theory of Social Institutions: Cooperation, Co-ordination and Communication'. Σε J. Banks & E. Hanushek (επιμ.), *Modern Political Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Campbell, J., Hollingsworth, R. & Lindberg, L., επιμ., (1991). *Governance of the American economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christiansen, J.G. (2001). 'Institutions, distributional concerns and public sector reform'. *European Journal of Political Research*, 39, 2: 179-202.
- Coase, R. H. (1937). 'The Nature of the Firm'. *Economica*, 4: 386-405.
- Di Maggio, P.J. & Powell, W.W. (1983). 'The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields'. *American Sociological Review*, 48: 147-160.
- Dowding, K. (2000). 'Institutionalist Research on the European Union'. *European Union Politics*, 1,1: 125-44.
- Downs, A. (1990 [1957]). *Οικονομικές Θεωρίες της Δημοκρατίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Durkheim, E. (1950 [1901]). *The Rules of Sociological Method*. Glencoe: Free Press.
- Evans, P., Rueschemeyer, D. & Skocpol, T., επιμ., (1985). *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finnemore, M. (1996). 'Norms, culture and world politics: Insights from sociology's institutionalism'. *International Organization*, 50, 2: 325-347.
- Finnemore, M. & Sikkink, K. (1998). 'International norm dynamics and political change'. *International Organization*, 52, 4: 887-917.
- Friedland, R. & Alford, R.R. (1991). 'Bringing Society Back in: Symbols, Practices and Institutional Contradictions'. Σε Di Maggio, P. J. & Powell, W.W. (επιμ.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garrett, G. & Weingast, B. R. (1993). 'Ideas, interests and institutions: Constructing the European Community's internal market'. Σε Goldstein, J. & Keohane, R. (επιμ.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Hall, P. (1993). 'Policy paradigms, social learning and the state: the case of economic policy-making in Britain'. *Comparative Politics*, 25: 275-296.
- Hardin, G. (1968). 'The Tragedy of the commons'. *Science*, 162: 1243-8.
- Hardin, R. (1982). *Collective Action*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Hattam, V. (1993). *Labor Visions and State Power: The Origins of Business Unionism in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Hay, C. & Wincott, D. (1998). 'Structure, agency and historical institutionalism'. *Political Studies*, XLVI: 951-957.
- Hirschman, A.O. (2002 [1970]). *Αποχώρηση, Διαφωνία και Αφροσύνη: αντιδράσεις στην παρακμή επιχειρήσεων, οργανώσεων και κρατών*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ikenberry, J. et al. (1988). *The State and American Foreign Policy*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Immergut, E. (1992). *Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kato, J. (1996). 'Review article: institutions and rationality in politics: three varieties of neo- institutionalists'. *British Journal of Political Science*, 26: 553-82.
- Katzenstein, P., επιμ., (1978). *Between Power and Plenty*. Madison WI: Madison University Press.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony*. Princeton: Princeton University Press.
- Knight, J. (1992). *Institutions and Social Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krasner, S.D. (1984). 'Approaches to the state: Alternative conceptions and historical dynamics'. *Comparative Politics*, January 1984: 223-46.
- Legro, J. W. (2000). 'The transformation of policy ideas'. *American Journal of Political Science*, 44, 3: 419-432.
- Lieberman, R. C. (2002). 'Ideas, institutions and political order: Explaining political change'. *American Political Science Review*, 96, 4: 697-712.
- Meyer, J.W. & Rowan, B. (1977). 'Institutionalised Organizations: formal structure as myth and ceremony'. *American Journal of Sociology*, 83: 340-63.
- Meyer, J.W. & Scott, W.R., επιμ., (1983). *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. Newbury Park, CA: Sage.
- Moe, T. (1984). 'The New Economics of Organization'. *American Journal of Political Science*, 28: 739-77.

- Moe, T. (1990). 'Political Institutions: the neglected side of the story'. *Journal of Law, Economics and Organization*, 6: 213-253.
- Norgaard, A.S. (1996). 'Rediscovering reasonable rationality in institutional analysis'. *European Journal of Political Research*, 29,1: 31-57.
- North, D. (1986). 'The New Institutional Economics'. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 142: 230-37.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olson, M. (1991 [1965]). *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Orren, K. & Skowronek, S. (1994). 'Beyond the iconography of order: Notes for a 'new institutionalism''. Σε Dodd, L.C. & Jillson, C. (επιμ.) *American Politics: Approaches and Interpretation*. Boulder CO: Westview Press.
- Orru, M., Woolsey Biggart, N. & Hamilton, G. G. (1991). 'Organizational isomorphism in East Asia'. Σε Di Maggio, P.J. & Powell, W.W. (επιμ.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, C. (2002). 'Showing Ideas as Causes: the Origins of the European Union'. *International Organization*, 56, 1: 47-84.
- Pierson, P. (1993). 'When effect becomes cause: Policy feedback and political change'. *World Politics*, 45: 595-628.
- Pierson, P. (1996). 'The path to European integration: A historical institutionalist analysis'. *Comparative Political Studies*, 29: 123-163.
- Pierson, P. (2000). 'Increasing returns, path dependence, and the study of politics'. *American Political Science Review*, 94: 251-67.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Radaelli, C. (2000). 'Policy transfer in the European Union: Institutional isomorphism as a source of legitimacy'. *Governance*, 13, 1: 25-43
- Rawls, J. (2001 [1971]). *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Αθήνα: Πόλις.
- Remmer, K. (1997). 'Theoretical Decay and Theoretical Development: The Resurgence of Institutional Analysis'. *World Politics*, 50: 34-61.
- Riker, W. (1980). 'Implications from the disequilibrium of majority rule for the study of institutions'. *American Political Science Review*, 75: 432-47.

- Schmitter, P. & Lehmbruch, G., επιμ., (1982). *Patterns of Corporatist Policy-Making*. London: Sage.
- Schumpeter, J. A. (1972 [1942]). *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Shepsle, K. & Weingast, B. (1981). 'Structure-induced equilibrium and legislative choice'. *Public Choice*, 37: 503-19.
- Steinmo, S. (1993). *Taxation and Democracy: Swedish, British and American Approaches to Financing the Modern State*. New Haven: Yale University Press.
- Sudgen, R. (1989). 'Spontaneous order'. *The Journal of Economic Perspectives*, 3, 4: 85-97.
- Thelen, K. (1999). 'Historical Institutionalism in Comparative Politics'. *Annual Review of Political Science*, 2: 369-404.
- Τσεμπελής, Γ. (2004 [1990]). *Εμφωλευμένα Παίγνια*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Weaver, R. K. & Rockman, B. A., επιμ., (1993). *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad*. Washington DC: Brookings Institute.
- Weber, M. (1978 [1922]). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Weingast, B. & Marshall, W. (1988). 'The Industrial Organization of Congress'. *Journal of Political Economy*, 96, 1: 132-63.
- Weingast, B. (1996). 'Political Institutions: Rational Choice Perspectives'. Σε Goodin, R.E. & Klingemann, H.D. (επιμ.) *A new handbook of political science*. Oxford: Oxford University Press.
- Wendt, A. (1987). 'The agent-structure problem in international relations theory'. *International Organization*, 41, 3: 335-70.
- Williamson, O.E. (1985α). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press.
- Williamson, O.E. (1985β). 'Reflections on the New Institutional Economics'. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 141: 187-95.